

UNIVERZA V LJUBLJANI

FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Otto Gerdina

**Socialni imaginariji in poskus ocene realne moči stare
populacije v Sloveniji**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2015

UNIVERZA V LJUBLJANI

FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Otto Gerdina

Mentorica: red. prof. dr. Tanja Rener

**Socialni imaginariji in poskus ocene realne moči stare
populacije v Sloveniji**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2015

Za pomoč pri zbiranju podatkov se zahvaljujem Mateju Divjaku in Stanki Intihar s Statističnega urada Republike Slovenije, Andreju Kramarju in Agenciji Republike Slovenije za javnopravne evidence in storitve, Francu Ravniharju in Geodetski upravi Republike Slovenije, Tajdi Pelicon in Gospodarski zbornici Slovenije, Branku Gorjanu in Finančni upravi Republike Slovenije, Viti Cajnko Javornik in reviji Manager, ter Samu Uhanu, Mitji Hafnerju Finku in Centru za raziskovanje javnega mnenja. Za pomoč in nasvete v zvezi s pisanjem diplomskega dela se zahvaljujem Tanji Rener in Alenki Švab s Fakultete za družbene vede.

*»Ves ta svet je oder
in moški vsi in ženske le igralci:
nastopajo in spet odhajajo
in vsak igra v življenju razne vloge
skoz sedem dob dejanj. Najprej otrok
se cmeri in slini pestunji v naročju.
Nato jokav fantiček s torbco
in zornim licem leze kakor polž
zvoljen v šolo. In potem zaljubljen
vzdih kot peč s sonetom klavrnim
na ljubičine oči. Potem vojak,
poln tujih kletvic in bradat kot panter,
kočljiv za čast in nagel za prepir,
se žene za mehurčkom slavo
celo kanonu v žrelo. Pa sodnik
v okrogli trebuh podložen s kapuni,
z očesom ostrim in pravilno brado,
poln modrih rekov in puhlic vsakdanjih,
igra vam vlogo. Šesta doba pride
na suho tapico s copatmi,
z naočniki na nosu, možnjo ob strani,
ki hrani si še hlače iz mladih dni,
prevelik svet bedresom mršavim,
moški se glas v diskant mu deški zvrča
in piska in cvili. Zadnji pa prizor
te čudne mnogolične zgodbe
je drugo otroštvo, sama pozabljivost,
brez zob, oči, okusa in brez vsega.«*

*Shakespeare, Kakor vam drago,
prevedel Oton Župančič, 1969*

Socialni imaginariji in poskus ocene realne moči stare populacije v Sloveniji

Diplomsko delo obravnava socialne imaginarije starosti, staranja in starih v povezavi z 'realno' močjo stare populacije v Sloveniji. Pri tem si pomaga s teoretsko analizo literature in sekundarno analizo podatkov. V prvem delu na podlagi kratkega zgodovinskega orisa statusa starih in starosti v socialnih imaginarijih ugotavlja družbeno konstrukcijo fenomena. Avtor ugotavlja, da negativne in pozitivne reprezentacije starih zamegljujejo 'realno' moč stare populacije. V drugem delu 'realno' moč stare populacije v Sloveniji razčleni na politično, ekonomsko in družbeno. Politično moč stare populacije skuša orisati preko deleža starih v državnem zboru Republike Slovenije in političnega vpliva stranke Desus. Ekonomsko moč stare populacije skuša oceniti iz partikularnih vidikov: staranje premoženja v Sloveniji, razpoložljivi dohodek, prejemki iz pokojnin in plače v javnem sektorju. Družbeno moč stare populacije skuša oceniti preko velikosti socialnih omrežji in socialnega kapitala. V sklepnem delu skuša pojasniti razkorak, ki nastaja med dvema temeljnima načinoma reprezentiranja starih (kot nesamostojne in za delovanje družbe nepomembne skupine in kot del aktivne populacije) in 'realno' močjo stare populacije.

Ključne besede: stari, moč, socialni imaginariji.

Social Imaginaries and Evaluation of the Real Power of the Aged in Slovenia

The thesis addresses social imaginaries of age, aging and aged in connection with the 'real' power of aged people in Slovenia. Author uses theoretical analysis of literature and secondary analysis of data. In the first part, he discusses social construction of the phenomena on the basis of a short historical overview of social imaginaries of age and the aged. Moreover, he assesses that negative and positive representation of the aged mask the 'real' power of the aged. He understands the 'real' power on the basis of economic, political and social power. In the second part he outlines political power of the aged by looking at the share of old politicians in the national assembly of the Republic of Slovenia and by analyzing the political influence of the Desus party. He tries to evaluate economic power of the aged by examining various viewpoints: aging of wealth in Slovenia, disposable income, pensions and salaries of the aged employed in the public sector. The evaluation of social power of the aged is made on the basis of social capital and social networks of the aged. In the conclusion the author attempts to explain the discrepancy between two general representations of the old (like heteronomous and redundant social group and as a part of the active population) and the 'real' power of the aged.

Key words: the aged, power, social imaginaries.

KAZALO

1	Uvod	6
1.1	Opredelitev osnovnih pojmov	8
I. DEL		
2	Status starih in starost v socialnih imaginarijih	11
2.1	Zgodovinski oris	11
2.2	Starost v socialnih imaginarijih	16
2.3	Starost v družbenih teorijah in teorijah socialne gerontologije	17
2.4	Socialni imaginariji starosti danes	19
2.5	Medikalizacija	23
II. DEL		
3	Poskus orisa realne moči stare populacije v Sloveniji	26
3.1	Oris ekonomske moči	26
3.1.1	Staranje premoženja v Sloveniji	28
3.1.2	Prejemki iz pokojnin	29
3.1.3	Razpložljivi dohodek	30
3.1.4	Javni sektor	31
3.2	Oris politične moči	33
3.2.1	Delež parlamentarcev, starejših od 60 let, v državnem zboru	34
3.2.2	Geneza stranke Desus	35
3.3	Oris družbene moči	38
3.3.1	Socialna omrežja starih v Sloveniji	40
4	SKLEP	43
5	LITERATURA	47

1 Uvod

Pred leti so v Ameriki dekletu dan pred njenim osemnajstim letom napisali kazen, ker je vozila avto pred legalno dovoljeno starostjo. V isti zvezni državi niso dovolili splava, ker so smatrali zarodek živ od združitve dveh gamet v zigoto. Zato se je punca pritožila na sodišču z argumentom, da je živa že od spočetja naprej in torej devet mesecev starejša od v potnem listu zapisane starosti. Anekdota nakazuje relativnost kronološke starosti. Kako definirati starost, ki je ob kronološki še biološka, psihološka in družbena kategorija? Besedo starost avtomatično povezujemo z ostarelostjo, zato jo v drugih življenjskih obdobjih pojmujeemo z drugimi označevalci, kot so otroštvo, mladost, srednja leta. Četudi starosti pravzaprav ne znamo natančno opredeliti, se ji navadno pripisuje negativne pomene.

Desetletnikom se dvajsetletniki zdijo tako stari, kot štiridesetletniki tridesetletnikom in šestdesetletniki petdesetletnikom. Večini se zdi, da so sami v najboljših letih in da bi bilo najlepše, ko se ne bi nič spremenilo. Pomislimo le na mnoge otroke, ki ne želijo odrasti (npr. Peter Pan). Pa vendar je nemalo takšnih, ki se pri dvajsetih ozrejo nazaj, kakšni so bili pri desetih, pri štiridesetih, kakšni so bili pri tridesetih, in pri šestdesetih, kakšni so bili pri petdesetih. Ugotovijo, da so bili pri desetih še nezreli in otročji, pri tridesetih zbegani in raztreseni. Vzorec, ki se kaže, je ta, da se pogosto sedanost vrednoti kot najboljšo in da nam predstavlja normativ, preko katerega ocenjujemo prihodnost. Gre za vrsto centrizma, skozi katerega se gleda na stare kot na Druge in se nanje projicira vse mogoče nadloge in bedo (Tornstam 2005), a ko se posameznik znajde na njihovem mestu (kar se pri staranju zagotovo zgodi), slabih vidikov ne občuti, vsaj ne do te mere, do katere jih je pričakoval.

Do zdaj smo videli, da se v naši kulturi staranju *a priori* pripisuje negativne konotacije (čeprav se pogosto kasneje izkažejo kot pretirane). Stari pogosto trpijo zaradi ponižujočih podob in negativnih stereotipov, torej podob, ki ne odsevajo njihovih vsakdanjih realnosti in prizadevanj. »Takšni stereotipi so sestavljeni iz kompleksne mešanice diskurza in čutnih podob« (Featherstone in Wernick 1995, 4-5), ki jih na stare projicirajo druge družbene skupine. Te zasnujejo podobe starosti in starih na kulturno sprejetih informacijah o telesu in čutilih, kar se kaže v racionaliziranju diskriminatornega vedenja, ki pogosto predpostavlja, da imajo diskriminirane manjšine inherentno drugačne telesne značilnosti (Featherstone in Wernick 1995, 5) in jih s tem še bolj podvrže procesom 'drugačenja'. Ne preseneča nas torej, da se staranje pogosto doživlja z večjo ali manjšo mero strahu ali vsaj nelagodja. Še posebej

strašljivo je zadnje življensko obdobje. Intenziteta strahu, s katerim se starost doživlja, kaže, da ta ne izhaja le iz našega spoznanja, da se bližamo koncu poti, da ne gre le za strah pred boleznimi, ki nam grozijo v starosti, ali strah pred odvisnostjo od drugih, temveč da je strah pred starostjo tudi družbeno, kulturno in historično pogojen.

Starost danes povzroča paniko, ki se kaže v večji uporabi sredstev, ki 'zavirajo' staranje, od kozmetike, fitnes klubov, shujševalnih kur, lepotne kirurgije, do iskanja vedno novih trendovskih kosov oblačil, ki že na prvi pogled pripovedujejo, da smo še v koraku s časom. Gre za družbo, v kateri velja konsenz, da modrost in akumulirane izkušnje starih ne igrajo pomembne vloge, saj zaradi hitrih tehnoloških sprememb niso več 'na tekočem' in mlajšim generacijam ne morejo ponuditi novih spoznanj. Ker so stari v kolektivnih predstavah zasidrani kot za družbo nekoristni in nepotrebni, se jih vedno bolj izriva na obrobje. Mnogi ponotranjijo takšen pogled in se, ko sami postanejo stari, počutijo manjvredne in nekoristne, šibke, bolne in osamljene. V zadnjem času so se z vznikom socialne gerontologije ti pogledi le nekoliko omilili. Tako zdaj (vsaj v akademskih krogih) prevladuje mnenje, da tudi med starimi najdemo takšne, ki se z vsakim letom počutijo bolje, ki so opustili navlako navad in vlog, v katere jih je prej potiskala družba ali so se vanje potiskali sami, sprijaznili in spoprijateljili so se s svetom, s sabo in s svojimi bližnjimi, morda so postali bolj preudarni glede stvari, ki so jim pomembne in so zadovoljni s svojim življenjem.

V večini razvitih držav¹ od štiridesetih let dvajsetega stoletja srečamo pokojninske sisteme, ki omogočajo ljudem dostojno življenje in socialno varnost po umiku s trga delovne sile. Nanje nekateri gledajo kot civilizacijski dosežek, ki po eni strani zagotavlja družbeno spoštovanje starih in njihovih preteklih dosežkov. Ker pa je v prvi polovici dvajsetega stoletja prevladovala karakterizacija starih kot 'neuporabnih', 'neučinkovitih', 'nepriročnih', 'muhastih' in 'senilnih' (Hareven 1995, 131), lahko bolj kritičen opazovalec v njih vidi mehanizem, sprejemljiv način, na katerega se je dovoljeno znebiti vseh tistih, ki niso več koristni za gospodarsko rast, hiter napredek in z njim povezanimi potrebami po večji profesionalizaciji in specializaciji. Starostna meja, pri kateri za posameznika velja, da naj ne bi bil več želeno produktiven in koristen za mlajše, razen, da jih morda opremi z emocionalnimi in intelektualnimi zmožnostmi za sprejemanje odločitev ter občasno na njih 'popazi', je navadno

¹ V Veliki Britaniji in Franciji so sistematično uvedli pokojnine za javne uslužbence že v 18. stoletju (Thane 2003, 99). Pri nas so prvi kolektivni sistem socialne varnosti z enotnim sistemom obveznega socialnega zavarovanja razvili sredi petdesetih let prejšnjega stoletja (Kolarič in drugi 2009, 46).

zakonsko določena s petinšestdesetim letom starosti². S petinšestdesetim letom formalne družbene institucije starejše definirajo kot 'neuporabne' in jih silijo v upokojitev, pogosto preden se njihova sposobnost za delo iztroši. Upokojitev bi lahko tako videli kot simbolično družbeno smrt. O družbeni smrti govorimo, ker z razvrednotenjem izkušenj in povečevanjem fizične moči, učinkovitosti, fleksibilnosti in sposobnosti za odkrivanje novih idej, družba definira produktivnost na način, ki avtomatično izključi starejše (Lasch 1979, 209). Na upokojence se gleda kot obrobno družbeno skupino, brez omembe vredne politične, ekonomske in družbene moči.

Tako se vsaj zdi na prvi pogled. V resnici so med starimi tudi taki, ki so še vedno aktivni in ki so obdržali svoj vpliv in moč. Glede na staranje prebivalstva³ lahko predpostavljamo, da bo takšnih vedno več. V državah, kjer ima kapitalizem daljšo tradicijo, je mnogo vplivnih starih družin⁴. Pri njihovih najstarejših članih težko govorimo o šibkih, betežnih, od sveta odrezanih in nevplivnih starčkih. Od kje potem prihaja do razkoraka med prevladujočimi podobami starih in njihovo realno močjo? Ali enako velja tudi za bivše socialistične države? Kakšna je 'realna' moč stare populacije v Sloveniji? Za kolikšen del stare populacije negativne stereotipizacije držijo? In v čigavem interesu je njihovo vzpostavljanje? To so nekatera vprašanja, na katera bom poizkusil odgovoriti v tem diplomskem delu.

1.1 Opredelitev osnovnih pojmov

Starost

Starost je, kot smo že pokazali, težko definirati. France Bučar je nekoč zapisal: »Ne vem, kdaj se začne starost, kar pomeni, da bi vsaj moral vedeti, kaj je starost, če hočem vedeti, kdaj se začne. Če odmislim preprost razmislek, da je starost obdobje, ko se po številu preživetih let približujem pričakovanemu koncu, je to samo statistika, ki ne pove ničesar. Živim lastno življenje, ne statistično. Nekaterim, ki me opazujejo, je stvar jasnejša: nima mobilnega

² Uradna meja, po kateri so posamezniki upravičeni do starostne upokojitve, se po državah rahlo razlikuje: v Islandiji in Norveški se lahko tako moški kot ženske starostno upokojijo pri sedeminšestdesetih letih, v Koreji pri šestdesetih letih, enako velja za moške v Turčiji, medtem, ko se lahko ženske starostno upokojijo že dve leti prej (OECD, 2013, indikator 3.8).

³ Staranje prebivalstva v prvi vrsti ni toliko posledica podaljševanja življenja, kot je posledica padca rodnosti. Padec rodnosti je v razvitih državah je povzročil oženje spodnjega dela starostne piramide, kar je del demografskega prehoda značilnega za vse moderne družbe, z »visokih ravni rodnosti in umrljivosti na nizke« (Šircelj 2009, 18). Kasneje, ko se je rodnost približala ravni in celo padla pod raven, ki je zagotavljala obnavljanje prebivalstva, je umrljivost postala pomembnejši dejavnik staranja od rodnosti (Šircelj 2009, 19).

⁴ Picketty denimo v Kapitalu v enaindvajsetem stoletju ugotavlja, da bogastvo z leti - med manjšino, ki ima premoženje - narašča. V Franciji so imele (med leti 1820 in 2010, z izjemo leta 1947), starostne skupine nad šestdeset let (pri starostni skupini nad osemdeset let je izjema še leto 1960) večje premoženje kot mlajše kohorte (Picketty 2014, 394).

telefona. Zaostaja, ne more se vživeti v sodobno življenje. Star je« (Bučar v Gerdina 2009). Bučarjeve besede kažejo, da je odgovorov na vprašanje, kdaj se starost začne, več.

Če jih povzamemo nekaj, ki so omenjeni v uvodu zbornika *Staranje in družba*⁵: Lahko se začne z dojetjem, torej takrat, ko začnemo sebe dojemati kot starega človeka. V družbi, ki je organizirana na način, ki stare izključuje iz pomembnih družbenih vlog in je izguba družbenega statusa strukturno vgrajena v družbo, bi starost definirali kot obdobje, ko so izgube v življenjskem procesu večje kot pridobitve (biološke ali družbene). Iz zornega kota medicine bi dejali, da se starost začne, ko se pojavijo fizični in psihološki procesi, ki so z njo povezani (npr. počasnost pri gibanju, težave s spominom, počasnejša odzivnost). Gerontologi so predvidevali, da se starost začne po šestdesetem ali petinšestdesetem letu, kar se sklada z večino socialnih zakonodaj. (Williamson in drugi. 1980). Problem definiranja starosti je navadno v tem, da tisti, ki jo definirajo, sami niso stari.

Starost lahko definiramo glede na pet kriterijev, ki so sinteza navedenih opredelitev: kronološko, biološko, administrativno, družbeno in psihološko starost. Kronološka starost se meri glede na letnico rojstva in je pomembna zaradi operacionalizacije skupine, ki jo želimo proučevati na podlagi statistik in drugih empirično zbranih podatkov. Na ta način definirane stare lahko razdelimo še na podkategorije, denimo starejše od 60 let, starejše od 65 let, stare od 61 do 71 let itd., pač glede na razpoložljivost podatkov.

Biološka starost se nanaša na delovanje osnovnih telesnih funkcij in celičnih procesov (Hojnik-Zupanc, 1997). Biološko stari posamezniki so lahko povsem avtonomni (neodvisni od pomoči drugih) ali le delno avtonomni (odvisni od pomoči drugih). Psihološka starost je povezana s posameznikovim dojetjem starosti in odvisna od tega, kako starega se počuti.

Družbena definicija starosti je pomembna pri preučevanju socialnih imaginarijev, povezanih s starimi in s starostjo, saj ni vezana na posameznikove značilnosti, temveč opredeljuje starost preko markerjev starosti, ki se pri nas povezujejo z administrativno starostjo oziroma s statusom upokojenca oziroma upokojenke, ki je v Sloveniji zakonsko starostno določena pri petinšestdesetih letih (lahko pa se posamezniki predčasno upokojijo), glede na zunanji videz in značilnosti (sivi lasje, gube, počasno premikanje itd.) in glede na odvisnost od drugih, torej na izgubo osebne avtonomije.

⁵ Aging and Society.

Z biološkim in psihološkim kriterijem starosti se neposredno ne bomo ukvarjali, moramo pa ju imeti vselej v mislih, saj vplivata na realno moč starih in lahko v veliki meri zabrišeta meje starosti.

Politična moč

Politično moč stare populacije lahko glede na razpoložljive podatke spremljamo le posredno in sicer kot zmožnost vplivanja starih na sprejemanje političnih odločitev. V Sloveniji bomo politično moč stare populacije poskusili oceniti posredno skozi vpliv 'stranke upokojencev' Desus in deležem parlamentarcev, starejših od šestdeset let.

Ekonomska moč

Ekonomsko moč stare populacije bi bilo najbolj optimalno opredeliti kot zmožnost vplivanja starih na sprejemanje ekonomskih odločitev. Kot indikator direktnega ekonomskega vpliva starih bi lahko vzeli delež starih na vodilnih managerskih in lastniških pozicijah ter boljše plačanih mestih v javnih službah. Ker pa so ti podatki težko dostopni, se bomo poskusili približati oceni njihove ekonomske moči na posredni način, ki bi ga lahko imeli ob potencialni mobilizaciji lastnih ekonomskih sredstev. Pri tem bomo spremljali dohodek iz pokojnin, razpoložljiv dohodek na ekvivalentnega člana gospodinjstva, starejšega od 65 let, in lastništvo nepremičnin.

Družbena moč

Družbeno moč stare populacije lahko opredelimo kot zmožnost vplivanja na družbene spremembe preko povezovanja in mobiliziranja drugih za doseganje določenih ciljev. Povezovanje in možnosti mobilizacije drugih je povezano s socialnim kapitalom, ki ga določajo močne ali šibke družbene vezi, zato si bomo pri oceni družbene moči starih pomagali s študijami socialnega kapitala starih in velikostjo njihovih socialnih omrežji.

I. DEL

2 Status starih in starost v socialnih imaginarijih

2.1 Zgodovinski oris

Obravnavo starih in njihovega položaja v družbi skozi zgodovino⁶ je težko natančno izpeljati. Starost in stari, razen v antiki, niso bili v središču pozornosti. Zgodovinskih virov je le malo in še tisti redki se osredotočajo na stare, ki so bili pripadniki višjih razredov (de Beauvoir 1977, 242). Zaradi pomanjkanja virov, obstoja predstav, ki so bolj ali manj stereotipne in ki se skorajda niso spreminjale od starodavnega Egipta pa do renesanse, lahko sklepamo, da so bili kot družbena skupina z izjemo vplivnejših posameznikov marginalizirani. Nihče se ni poglobljajal v stare ali želel ugotavljati, kakšni so bili v resnici: »Starec ni bil pravi človek, človek sam, ampak njegova najbolj oddaljena meja; bil je periferija človeškega stanja; ni bil prepoznan in nihče se ni prepoznal v njem« (de Beauvoir 1977, 183). Slednje velja še posebej za stare iz nižjih razredov, kar ne preseneča, saj je večino zgodovinskih virov, predvsem pisnih in tistih, ki jih najdemo v umetnosti, vezanih na višje družbene razrede.

Glede položaja starih in odnosa do njih do osemnajstega stoletja bi lahko rekli, da so bili bolj cenjeni v času obilja kot v času pomanjkanja, ter da je bil njihov status povezan z ureditvijo lastnine. Kjer je bila lastnina institucionalizirana, zagotovljena z zakonom in ni temeljila na fizični moči posameznika, so imeli stari (pripadniki višjih slojev) večjo vrednost v družbi. V družbi, kjer zakoni omogočajo akumulacijo kapitala, je posameznik identificiran preko njegove lastnine (oz. pravic, ki izhajajo iz nje), ki mu prinaša družbeno moč in ugled (de Beauvoir 1977, 114), ne glede na njegove individualne sposobnosti: »Ker se bogastvo tekom življenja navadno veča, potem mladi niso več tisti, ki so v družbi na vrhu, ampak stari« (de Beauvoir 1977, 114).

V antiki so bili stari iz višjih slojev cenjeni in spoštovani. Visok status jim je omogočala sužnjelastniška družba, v kateri za preživetje (vsaj v višjih slojih) ni bila potrebna fizična moč. V zgodnjem srednjem veku, ko je bilo težje preživeti, so bili vsi (šibki, bolni, stari), ki niso bili sposobni za delo, izrinjeni iz javnega življenja. Takrat so mladi vladali svetu: »Razdeljeno, ogroženo, skaljeno in bojvito družbo je prej vodila sreča v bitki kot umirjene

⁶ Velja za Evropsko zgodovino.

institucije. V njej je bilo malo prostora za moža z bogatimi izkušnjami« (de Beauvoir 1977, 143). Tudi kasneje, v času fevdalizma, so imeli moč tisti, ki so bili sposobni svoje ozemlje oz. lastnino braniti z mečem. Šele v trinajstem in štirinajstem stoletju sta ponovna oživitve urbanega življenja in vzpon trgovcev in bankirjev zopet prinesla možnosti akumulacije kapitala na načine, ki niso zahtevali fizične moči, kar je tistim starim, ki so uspeli akumulirati precejšnje bogastvo, prineslo novo moč in ugled.

Poleg moči, ki jo je prinašal ekonomski status, je bil ugled starih pogojen še s kulturnimi podobami. »Podoba je /.../ rezultat percepcije in konstrukcije, ki uokvirjata svet. /.../ Pomen podobe dobi svojo odmevnost v praksah in načinih, skozi katere je zaznana, v diskurzih in obrednih ritualih, ki jo obkrožajo« (Featherstone in Wernick 1995, 4). Podobe staranja so v različnih zgodovinskih obdobjih bodisi povelečevale moč in lepoto, ali pa nasprotno modrost in asketski način življenja. Primer prvih je, denimo, obdobje renesanse, ki je v evropske socialne imaginarije vnesla kult mladosti, torej ideale o večni (posebno ženski) lepoti, mladosti, ter gnus do bolezni, starosti in smrti. V literaturi so zasmehovali stare pripadnike nove buržuazije predvsem zaradi tega, ker so bili finančno močnejši, kar je pri mlajših vzbujalo zavist in sovraštvo (de Beauvoir 1977, 174).

Nasprotno pa se je status, prestiž in ugled starih, ki so bili pripadniki srednjega razreda, v prvi polovici sedemnajstega stoletja s širitvijo puritanizma dvignil. Puritanizem je krščanstvo prilagodil novi družbi, ki so jo zaznamovali industrija, tržni odnosi in duh tekmovalnosti: »Delo je postalo oblika zakramenta in profit je bil znamenje božanske izvolitve« (de Beauvoir 1977, 201). V srednjem razredu, v katerem je bil puritanizem najmočnejše zasidran, se je starosti pripisala nova vrednost. Družina in stari oče kot njen simbol sta postala spoštovana. Stari, osvobojeni strasti, so bili idealni za asketsko življenje, ki ga je puritanizem močno zagovarjal. Stari so postali vzgled, ki naj bi mu drugi sledili (de Beauvoir 1977, 201). Nasprotno pa so bili revnejši stari obtoženi zapravljalivosti in brezdelja, skratka grehov, ki naj se jih ne spodbuja.

Tretji dejavnik, ki je vplival na socialne imaginarije, povezane s starimi v zgodovini, je bilo njihovo število, oz. njihova fizična prisotnost. V evropski zgodovini, ki je večji del zgodovina pomanjkanja (Montanari, 1998), so ljudje umirali mladi in le redki so dočakali visoko starost. Vse države so doživele nenavadno velik demografski prirast v drugi polovici osemnajstega stoletja. Posledično se je tudi število starih, vsaj v nekaterih razredih, bistveno povečalo. Rast stare populacije je skupaj z znanstvenim napredkom pripomogla k temu, da so mnoge mite o

starosti in staranju ovrgli. Pričakovana življenjska doba se je začela zviševati šele z boljšo javno higijeno (Vigarelo, 1999). Boljši materialni pogoji so pozitivno vplivali na dolgoživost. Število starejših nad osemdeset let je v privilegiranih razredih naraslo. Spremembe so se pojavile tudi med revnimi. Odpravljanje revščine in pomoč revnim sta postali nalogi države. Ta je vsakomur priznala pravico do življenja. Govorimo lahko o začetku javne pomoči vsem, ki niso mogli preživeti s svojim delom. V to kategorijo so poleg bolnih in pohabljenih sodili tudi stari (de Beauvoir 1977, 204).

Med privilegiranimi se je življenje starih zaradi tehnološkega napredka izboljšalo: »Bolj kompleksno družabno življenje je zopet cenilo izkušnje, inteligenco in manj fizičnega napora« (de Beauvoir 1977, 204). Sočasno so večji pomen v družinskem življenju dobili tudi otroci. Odrasli so se v starih prepoznali. Stari moški so bili še posebno pomembni, saj so postali »simbol družinske enotnosti in trajnosti: zaradi dediščine⁷, ki je družini omogočala akumulacijo bogastva« (de Beauvoir 1977, 206). Slednje je postalo tako »osnova kapitalizma, kot polje, v katerem je buržuazni kapitalizem prišel najbolj do izraza« (de Beauvoir 1977, 206). Star moški, navadno glava družine, je nadzoroval svojo lastnino in užival visok družbeni status do smrti. Zaradi sprememb v mentaliteti so šibkejši, stari starši in otroci postali objekti nežih čustev. »Starost so videli kot srečno in vzorno obdobje. Ekstremov se je bilo treba bati: [starost] je bila osvobojena burnih strasti, bila je mirna in modra. Odsotnost želje je bila več vredna kakor užitek ob bogastvu in imetju. Dobro uravnovešeno življenje se je zaključilo v ekonomski neodvisnosti in z vedrim razpoloženjem« (de Beauvoir 1977, 207).

Slika na podeželju je bila nekoliko drugačna, tam so stari lahko ohranili avtoriteto nad otroci le, če so bili fizično dovolj sposobni ali bogati, da so obdržali nadzor nad svojo zemljo in dokler so bili pomemben »vir informacij⁸, nasvetov, veščin in znanj« (Bytheway v Šlebinger 2012, 16). »Patriarhalna družina je na podeželju še vedno obstajala in avtoriteta starih, ki so ji vladali, je bila včasih celo tiranska« (de Beauvoir 1977, 218). Slednje je veljalo le za tiste kmete, ki jim je šlo dobro. Stari, ki so vse življenje živeli iz rok v usta, so, ko so jim pošle moči, ostali odvisni od milosti svojih otrok. Kljub temu je kulturna transformacija, ki so jo prinesli ideali francoske revolucije, torej ideali svobode in enakosti, začela rušiti hierarhično koncepcijo sveta, v kateri je bila avtoriteta povezana s starostjo (Fischer 1977). Ob ideji o napredku je bil star človek vse bolj razumljen kot statična točka v vse hitreje spreminjajočem

⁷ Za natančnejše podatke glede vpliva dediščin in dedovanja glej Piketty, 2014. Enajsto poglavje (377-429).

⁸ Nekateri antropologi dokazujejo, da je visok status starih močno povezan s stopnjo pismenosti (Helman, 2005).

se svetu. Ker se ni bil možen dovolj hitro prilagoditi spremembam, je ostal zadaj, prikrajšan za vse, kar se je premikalo mimo njega (de Beauvoir 1977, 215).

Nadalje je transformacija agrarnih, ruralnih družb v moderne industrializirane družbe na začetku devetnajstega stoletja oslabila položaj starih, ki so nadzorovali družinsko produkcijo. Še v devetnajstem stoletju so »lastniki manufaktur, bankirji in veliki poslovneži vladali skupaj z najvišjimi državnimi uradniki, odvetniki in učitelji. Ker je bil za akumulacijo bogastva potreben čas, jih je bilo veliko starih« (de Beauvoir 1977, 224). Šlo je za obliko plutokracije, v kateri je bila večina bogatih starih. Podjetja so bila večinoma družinska. Profit, ojačan z investicijami, je zamenjal dohodek od rente in obresti kot primarno gonilo gospodarstva (de Beauvoir 1977, 224). Člani družinske firme so bili zaradi skupnih interesov tesno povezani in stari oče je bil simbol enote.

Po letu 1845 so politično moč prevzele bančništvo in industrija: »V tem aktivnem, spreminjajočem se svetu so bile najbolj spoštovane osebe podjetniki, katerih iniciativa je bila najbolj nujna kvaliteta: ker je bil bolj drzen kot njegov oče, ga je sin prepričal, naj vpelje najnovejšo tehnologijo v tovarno. /.../ Delniške družbe so nadomestila družinska podjetja« (de Beauvoir 1977, 224). Star človek je z ločitvijo proizvodnje in socializacijske funkcije izgubil svoj ekonomski prestiž. Večja družbena mobilnost mladih je šla z roko v roki z zmanjšano družbeno mobilnostjo starih. Položaj starih se je z modernizacijo močno poslabšal. Njihove izkušnje so bile v vse hitreje spreminjajočem se svetu dokončno diskreditirane: »Moderna tehnokratska družba misli, da se znanje ne nabere z leti, temveč da mu poteče datum uporabe. Starost kvečjemu diskvalificira« (de Beauvoir 1977, 237).

Degradacija statusa starih se še poveča v dvajsetem stoletju, saj družba postane močno starostno opredeljena. V družbi, ki temelji na institucionaliziranih starostnih normah, obstajajo starostni obredi prehoda, in pravila kakšno vedenje je pri določeni starosti primerno. Ti obredi so navadno pozitivno ovrednoteni, edina izjema je prehod v status starega človeka. Zanj je, za razliko od drugih prehodov, značilno zmanjšanje in ne povečanje priložnosti, ter odsotnost podpornih institucij, kot sta na primer karierno svetovanje ali zbiranje denarja za mladoporočenca. S preходом v upokožitev stari niso le izključeni iz trga delovne sile temveč tudi prepuščeni samim sebi in lastnim mehanizmom za soočanje z omejenim družbenim statusom (Williamson in drugi. 1980).

Starostna meja za upokožitev pri šestdesetih ali petinšestdesetih letih je v razvitih državah postala univerzalna po letu 1940, saj je bil sprejet družbeni konsenz, da ljudje pri šestdesetih

niso več primerni za (polno) delo. Šestdeset ali sedemdeset let je bila meja, ki je označevala začetek starosti v evropskih formalnih institucijah vsaj od srednjega veka naprej. V srednjeveški Angliji so bili na primer starejši od šestdeset že od leta 1349 oproščeni obveznega službovanja, niso jih več preganjali zaradi potepuštva ali jih silili v vojsko (Thane, 2003, 97). Kljub temu je bila meja starosti v zgodovini različno opredeljena in se razlikovala po spolu.

Za moške je veljalo, da so postali stari, ko se je začela zmanjševati njihova sposobnost za delo, ženske pa takrat, ko so postali vidni prvi znaki menopavze. V predmodernih družbah je bila starost tako za moške kot za ženske definirana z videzom in sposobnostjo. (Thane, 2003, 98). To nakazuje, da je bila starost definirana na različne načine, v različnih kontekstih in za različne družbene skupine. Prav tako nam veliko pove o različnih socialnih imaginarijih o starosti. Šele z modernizacijo, ko so družbe postale bolj starostno stratificirane, se je pojavila natančno določena meja starosti zaradi očitne prikladnosti za birokracijo in primernosti za določevanje starostnih omejitev pravic in dolžnosti (npr. kdo je upravičen do prejemanja pokojnine) (Thane, 2003, 98).

Univerzalna pravica do upokojitve se pojavila v času po drugi svetovni vojni, kar je »sovpadalo s povečano kapaciteto sorodnikov za pomoč starim, saj je šlo za obdobje splošne rasti življenjskega standarda in polne zaposlenosti« (Thane, 2003, 100). Negativna plat tega, da je upokožitev postala norma, je, da je verjetno »okrepila prepričanje poslovnega managementa, da so stari delavci marginalni in razširila pogled na stare kot na odvečne in odvisne od pomoči drugih« (Thane, 2003, 100).

Zgodovinski pregled staranja nakazuje, da na stare ne moremo gledati kot na homogeno skupino. Bolj kot razlike v starosti je položaj in ugled tako mladih kot starih določal njihov ekonomski status, pripadnost višjemu ali nižjemu razredu, in predstave, ki so v nekem obdobju povečevale mladost in sposobnost za delo, v drugem pa modrost in izkušnje. Od srednjega veka do danes so bili stari iz nižjih razredov izkoriščani, zanemarjeni, spregledani, odrinjeni in zavrženi. Vladajoči razred je bil apatičen do teh tragedij: »Od devetnajstega stoletja naprej se je število starih tako povečalo, da jih niso več mogli ignorirati. Da bi upravičili svojo brutalno indifferenco do njihovega stanja, so jih morali razvrednotiti. Bolj kot konflikt med generacijami je šlo za razredni boj, ki je dal predstavi o starosti svojo ambivalentnost« (de Beauvoir 1977, 242).

2.2 Starost v socialnih imaginarijih

Ambivalentnost se odraža, ko imamo na eni strani stare, ki razpolagajo z veliko ekonomsko, politično in družbeno močjo, na drugi pa take, ki so povsem odvisni od milosti drugih, ki živijo v družbeni izolaciji in nimajo ne moči ne vpliva. Na eni strani imamo aktivne, vsaj relativno bogate, zdrave stare, ki brez večjih sprememb nadaljujejo z življenjskim stilom srednjih let, na drugi pa takšne, ki zaradi bolezni, šibkega ekonomskega položaja ali sprememb v lastni mentaliteti tega ne zmorejo ali nočejo in so na robu javnega življenja. Zanimivo je, da se v zdravorazumskih predstavah bolj pojavljajo slednji kot prvi. V skladu z Moscovicijevo teorijo socialnih reprezentacij lahko trdimo, da so pogledi na staranje v določeni kulturi oblika skupnih kulturnih reprezentacij (Moscovici v Löckenhoff in drugi 2009, 941). Te združujejo »sisteme idej, vrednot in običajev, povezanih s staranjem, ki jih člani družbe obravnavajo, kot da bi vzpostavljali realnost« (Löckenhoff in drugi 2009, 941).

V socialnih imaginarijih, - ki so vselej »rezultat percepcije in konstrukcije, ki uokvirjata svet, [pri čemer] /.../ pomen podobe dobi svojo odmevnost v praksah in načinih, skozi katere je videna, v diskurzih in obrednih ritualih, ki ga obkrožajo« (Featherstone in Wernick 1995, 4), - se najpogosteje pojavlja podoba starih, ki je povezana z negativnimi konotacijami in pasivnostjo (de Beauvoir 1977, Hojnik-Zupanc 1977; Rener 1977; Šlebinger 2012), ki staranje slika skoraj da kot patologijo, in ga enači z onemoglostjo in boleznimi tako telesa kot duha (Tornstam 2005). Prisoten je tudi diskurz o aktivnem oziroma o kakovostnem staranju, ki pa je v medijskih reprezentacijah staranja manj pogost. Kadar se pojavi je pogosto povezan s potrošnjo ali z zdravim načinom življenja (Featherstone, 1995), kar nakazuje na vse večjo medikalizacijo družbe oziroma na pretenzijo medicine, sodobne biomedicine in farmacije, zadnjih petdeset let, da bi poimenovala telesna stanja in dogodke na način, ki je povezan z biomedicinsko ideologijo življenja, ki meni, da je smisel življenja dolgoživost, torej 'količina' in 'kakovost'. Ta kombinacija prispeva k medikalizaciji vseh patologij, oziroma vse označuje za patologijo, vključno s starostjo.

Zelo vztrajna je tudi predstava o starih, ki so odtujeni od javnega življenja in svoje zadnje ure preživljajo v pričakovanju smrti. Slednji pogled so do neke mere racionalizirale in okrepile celo zgodnje gerontološke teorije, ki so nastale pod vplivom strukturalnega funkcionalizma v šestdesetih letih, npr. teorija družbenega umika, čeprav je bila slednja kasneje v akademskih

krogih močno kritizirana, saj ni pojasnjevala raznolikosti v življenjskih stilih starih, njihove kreativnosti, vključevanja v razne aktivnosti ter prostovoljska združenja, in popolnoma zanemari stisko, ki jo mnogi občutijo ob izrinjanju iz družbenega življenja (Gonzales 2011). Teorija družbenega umika je trdila, da je umik iz družbe in družbenih odnosov naravni del staranja; ker lahko vsi pričakujemo, da bomo umrli (danes je smrtnost bolj kot kdajkoli povezana s starostjo) in ker lahko s približevanjem smrti občutimo fizični in mentalni propad, je naravno, da si tako posamezniki kot družba želijo, da se stari umaknejo iz družbe. Posamezniki najdejo uteho v delni osvoboditvi od družbenih norm v starih letih, ki sledi razrešitvi od mnogih družbenih vlog. Družba na ta način zagotovi prenos moči s starejše na mlajšo populacijo, kar je nujni pogoj za njeno funkcioniranje (Cumming in Henry 1961).

Teorija družbenega umika kaže na to, da tudi družbene teorije pogosto odslikavajo razumevanje staranja, ki je v določenem času in v določeni kulturi prevladujoče, in ga potrjujejo, saj že izbira teoretskih izhodišč usmerja empirično pridobljeno znanje, in pogosto celo podatke, ki ne potrjujejo teorije, zavrže kot nereprezentativne, se izgovarja na napako v merjenju itd. (Tornstam 2005). Tako se fenomen, kot je staranje, vsakič proučuje iz partikularnega zornega kota in s tem vpliva na našo percepcijo politične in družbene realnosti, ki okrepljena z medijsko konstrukcijo realnosti sooblikuje posameznikovo percepcijo sveta.

2.3 Starost v družbenih teorijah in teorijah socialne gerontologije

V dvajsetem stoletju se je poleg teorije družbenega umika v družboslovju in gerontologiji razvilo mnogo partikularnih teorij staranja⁹. Pred letom 1961 so najbolj izstopale teorije, ki so na staranje gledale z zornega kota vloge, razrešitve družbenih vlog in modernizacije. Od šestdesetih let dvajsetega stoletja so gerontološki pisci v njihovi kritiki 'starističnih'¹⁰ stereotipov in praks sproducirali bolj pozitivne podobe, ki govorijo o vitalnosti, kreativnosti, opolnomočenju in iznajdljivosti. V nekaterih primerih je pozitivno naravnani diskurz predstavil pomembne probleme starosti (Katz 1995, 70). V sedemdesetih sta bili popularni teoriji aktivnosti in kontinuitete. Osemdeseta, ki so sledila, so na staranje prinesla pogled skozi oči simboličnega interakcionizma, starostne stratifikacije, socialne izmenjave, politične ekonomije starosti in življenjskega poteka. Tem so se v devetdesetih pridružile še feministična kritika, socialna fenomenologija ter teorija socialne pravičnosti. Sinteza vseh omenjenih teorij

⁹ Za poglobljeno opis razvoja teorij staranja glej Bengston in Schaie, 1999.

¹⁰ ageist

bi bila prevelik zalogaj in teoretsko nemogoča, vseeno pa lahko poskusimo iz njih izluščiti dva prevladujoča pogleda na staranje.

Med teorijami so vse številčnejše take, ki staranje obravnavajo kot pozitivno razvojno obdobje. Teoriji aktivnosti in kontinuitete poudarjata, da je lahko posameznikovo zadnje življenjsko obdobje srečno, če in dokler mu uspe ohranjati visok del aktivnosti in prejšnjih življenjskih vzorcev. Simbolični interakcionizem poudarja, da je zadovoljstvo z življenjem odvisno od okolja in od tega, kako posamezniki vidijo sebe in druge v tem okolju, kar pomeni, da bo starost prinesla negativne posledice le v okolju, kjer so stari diskriminirani in stigmatizirani¹¹. V okvir simboličnega interakcionizma bi lahko uvrstili še teorijo selektivne optimizacije s kompenzacijo in gerotranscendenco. Prva vidi uspešen osebni razvoj skozi celoten življenjski potek, kot odvisen od procesov selekcije, optimizacije in kompenzacije. Slednje pomeni, da lahko, tudi če nam s starostjo pojenja energija, izberemo cilje, s katerimi bomo za vložen trud dobili največ, s čimer kompenziramo izgubo širšega nabora aktivnosti in ciljev. Gerotranscendenco stopi še korak dlje in v starosti vidi novo razvojno stopnjo.

Izrazito negativno po drugi strani staranje slikajo teorija razrešitve vlog, teorija vloge in modernizacijske teorije¹². Teorijam je skupno to, da starost povezujejo z izgubo družbenih vlog, povečano negotovostjo, manjšimi sposobnostmi, družbenim umikom in prenosom moči na mlajše generacije. Predvsem teorija družbenega umika zadnje vidi kot nujo in funkcionalno za delovanje družbe kot celote. Ob tem spregleda, v kakšno nemilost lahko padejo stari, ko se odrečejo svoje moči. Spomnimo se le na klavni konec, ki je čakal očeta Goriot v Balzacovi pripovedi (ki je bila zgodovinsko zelo točen in nazoren primer usode starih, ki so se prezgodaj odrekli svoji moči), ko je svoje premoženje podaril kot doti svojima hčerama, ki pa sta se ga od poroke naprej le še sramovali in nista želeli imeti stika z njim. Umrli je v majhni sobi, v hiši Vaquer, kjer so živeli revni. Na njegovem pogrebu je bil le mladi Rastignac, ki je bil tudi edini pripravljen plačati za pogreb. Nekoč premožni oče Goriot je umrl osamljen in zapuščen (de Balzac, 1962).

Teorij modernizacije ne moramo povsem prezreti, saj sodijo med klasične sociološke teorije in so še danes zelo vplivne. V skladu z njimi se je status starih z modernizacijo zmanjšal v

¹¹ Glede vpliva in posledic stigmatizacije na socialno identiteto posameznika glej Goffman, 2008.

¹² Pod pojmom modernizacijske teorije razumemo teorije socioloških klasikov, predvsem Durkheima, Webra in Parsonsa.

prehodu iz tradicionalnih, agrarnih in ruralnih družb v moderne in industrializirane družbe. V tradicionalnih družbah so stari nadzorovali družinsko produkcijo, mladi pa so bili od njih odvisni. Modernizacija naj bi razmerje z izključitvijo starih s trga dela, oslabilvijo tradicionalne razširjene družine in strogih norm, ki so sinovom in hčeram narekovali skrb za stare, obrnila. Za modernizacijski pogled na preteklost je bilo značilno izrazito mistificiranje, saj kot smo videli v kratkem zgodovinskem pregledu, niso bili vsi stari deležni univerzalnega spoštovanja, in niso imeli vsi stari specifičnih in cenjenih vlog, denimo svetovanja. V tradicionalni družini za stare sorodniki niso bolje skrbeli, pa tudi trditev o prevladujočih večgeneracijskih gospodinjstvih se je razen na območju mediteranskega kulturnega vpliva izkazala za mit (Thane 2003, 101). Najmanj vprašljivo je, ali se je z modernizacijo družbeni položaj starih nujno poslabšal. Zgodovinski prerez statusa starih priča o tem, da so bile lastninske pravice in nakopičeno bogastvo ob prevladujočih kulturnih podobah najpomembnejša determinanta statusa starih. Materialni standard starih pa se je, v povprečju za večino, po modernizaciji relativno izboljšal, medtem ko so socialni imaginariji ohranili izrazito negativne podobe starih.

2.4 Socialni imaginariji starosti danes

Da so na ravni predstav staranje večino zgodovine odrivali, lahko razlagamo s preprostim dejstvom, da staranje za večino ni bil predvidljiv proces. Pričakovana življenjska doba ob rojstvu je bila na primer v času Rimskega imperija komaj osemnajst let (de Beauvoir 1977, 248) in do druge polovice osemnajstega stoletja ni presegala trideset let. (de Beauvoir 1977, 248). Kako pa bi lahko razložili dejstvo, da ga država in družba tudi danes odrivata tako na ravni socialnopolitičnega in pravnega instrumentarija kot v socialnih imaginarijih in v kulturnih modelih, ki favorizirajo fizično sposobnost, vitalnost in mladost (Rener 1997, 41)? Preden odgovorimo na vprašanje, si pogledimo, kakšne predstave o staranju so danes prisotne.

Generalno sta, kot smo videli ob pregledu teorij, prevladujoča dva nasprotujoča si diskurza, ki slikata staranje bodisi kot nasprotje mladosti, žalosten konec polnega življenja, bodisi kot aktivno, kakovostno obdobje, ki ponuja nove možnosti. V kontekstu zadnjega je bila starost

rekonstruirana kot tržni življenjski stil, ki povezuje komodificirane vrednote mladosti s tehnikami, ki skrbjo za telo na način, ki maskira videz starosti. Ta razvoj je uvrščen k tehnikam stratificiranja v poznem kapitalizmu, kjer se življenjski stili srečajo s kompleksnimi razlikami v razredih, etnijah, nacionalnostih in spolih. Za stare to pomeni, da se pomen starosti, pozitiven in negativen, razgradi v hitri ekonomiji podob, kjer prevladujejo vadba, dieta,

kozmetični management in prostočasne aktivnosti. Malo je možnosti, da bi staranje telesa doživljali na pomemben, začasen, odprt in neodtujen način. Postmoderen življenjski stil torej povzroča simulirano življenjsko dobo, ki obljublja, da bo izboljšala življenje z brezčasnim podaljševanjem srednjih let (Katz 1995, 70).

Ker bo v nadaljevanju govora o socialnih imaginarijih v Sloveniji, bom na kratko predstavil izsledke raziskave, ki jo je v sklopu svojega diplomskega dela opravila Mateja Šlebinger leta 2012.

Mateja Šlebinger je analizirala medijske reprezentacije staranja na primerih revij Vzajemnost, Naša žena in Zdravje v časovnem intervalu od leta 2002 do maja 2012. V delu je poudarila, da reprezentacije staranja in starih »ustvarjajo strukturirano razumevanje starih; npr. sporočajo, kaj morda potrebujejo, kako se obnašajo, kje živijo, predvsem pa sporočajo, kako naj se *mi* do *njih* obnašamo« (Šlebinger 2012, 16). Avtorica že na začetku izpostavi, da »vse tri revije povezuje tematika zdravje, zaradi česar so med drugimi naslovniki tudi starostniki, kar lahko nakazuje na tezo, da se starost največkrat povezuje s (slabim) zdravjem« (Šlebinger 2012, 24). V več kot tristo analiziranih člankih ni niti enkrat zasledila implicitne ali eksplicitne povezave med besedo star in pozitivnostjo oz. spretnostjo, saj, kot zapiše sama, »zmeraj vlada neki boj proti gubam, kronološkim letom, venomer jih spremlja beseda mlad, mladosten, mladostnega počutja« (Šlebinger 2012, 27). Iz slednjega je izpeljala, da gre pri člankih na temo kakovostnega staranja za soobstoj dveh prevladujočih diskurzov, ki po eni strani staranje prikazujeta kot nasprotje mladosti, negativno, propadajoče obdobje, in na drugi kot obdobje za razširitev življenjskih možnosti, predvsem kot aktivno tretjino življenja (Šlebinger 2012, 6). Ko razmišljamo o dveh nasprotujočih si podobah, ki ju diskurza slikata, ne smemo pozabiti, da imajo podobe dve funkciji, prvo, da kot kulturni resursi zadnjemu življenjskemu obdobju pripišejo smisel, in drugo, da sociologom, ki analiziramo družbeno konstrukcijo staranja, nudijo dokaze o oblikah kulturnih resursov, ki jih specifična družba uporablja za osmišljanje zadnjega življenjskega obdobja. (Featherstone in Hepworth 1995, 31)

Presenetljivo je, da kljub pozitivnemu dožemanju starosti v družbenih in gerontoloških teorijah zadnjih petdeset let, v medijskih reprezentacijah prevladuje prvi diskurz. To kaže, da se »tabu starosti noče otresti svoje negativne konotacije, [in da je] integriran v nezavednem doživljanju nas vseh« (Ramovš v Šlebinger 2012, 18). Šlebinger je opazila tudi veliko oglasov, ki implicitno starost slikajo kot bolezen in častijo mladostni videz. Do podobnih opažanj sta prišla tudi Featherstone in Hepworth pri analizi britanskega časopisa za stare

Izbira pred upokojitvijo¹³. Avtorja opažata, da sta »»hvaljena mladostnost in pozitiven odnos do staranja: kvaliteti, za kateri se predpostavlja, da sta lahko doseženi skozi previdno potrošnjo in z načrtovanjem življenjskega stila« (Featherstone in Wernick 1995, 10). Avtorja prav tako poudarita, da je »pozitivno staranje živo vsaj za srednji razred. Seveda pozitivno staranje ne prinaša rešitev pozne starosti in smrti: njegovo sporočilo je v bistvu usmerjeno v zanikanje, smehljanje in nadaljevanje potrošnje« (Featherstone in Wernick 1995, 10).

Pri tem ni zanemarljivo dejstvo, da je pri ponujanju nasvetov pogosto prisotna že omenjena delitev na '*mi*' in '*oni*', kar priča ne le o marginaliziranem položaju starih, temveč tudi o latentnem strahu pred starostjo in staranjem: »Največkrat se na konotativni ravni izpostavlja ravno ideološki moment pozne modernosti, ki visoko vrednoti lepote ideale in mladost« (Šlebinger 2012, 31). Podobno zapišeta že omenjena analitika britanske revije: »Starejši, ki so ohranili mladostniško lepoto, vitalnost in energijo, so navadno subjekt hvale. Občasno se pojavijo moteče podobe tistih, ki pri tem niso uspeli – tisti, katerih telesa so jih izdala, bodisi zaradi zanemanjanja, bolezni, nesreče ali usode, se soočajo s prihodnostjo, v kateri jim bo dodeljen negativen status odvisne in prezgodnje starosti« (Featherstone in Hepworth 1995, 29). Tako se z negativnimi reprezentacijami staranja vzdržuje negativne odnose mlajših in mladih do starih, se sporoča, da so stari nepomembni in breme družbe. S tem še poglobljajo podobe staranja kot nečesa nezaželenega in se nadalje znižuje družbeni status starih »v starostno razslojeni družbi, v kateri je prevladujoč odnos do starejših ljudi obarvan z negativno mešanico smiljenja, strahu, gnusa, blagohotnosti in zanemarjenosti« (Biggs; Scrutton, v Featherstone in Hepworth 1995, 30).

Featherstone opozarja, da podobe staranja niso neodvisne od ekonomije in politike (Featherstone v Šlebinger, 2012, 33). V medijih se pogosto razpravlja o obremenitvah, ki jih stari povzročajo sistemu socialne varnosti. Diskurzivna analiza populističnega medijskega diskurza v časopisnih reprezentacijah staranja populacije na Švedskem je denimo prav tako potrdila, da se staranje populacije v medijih postavlja v širši diskurz politične ekonomije in kot grožnja konceptu države blaginje (Lundgreen in Ljuslinder 2011). Za razliko od diskurzivne analize slovenskih revij švedski avtorici ugotavljata, da so reprezentacije staranja največkrat populistične narave, kar kaže na depolitizacijo fenomena, hkrati pa se s konstruiranjem staranja populacije kot grožnje redefinira in rekonstruira socialne probleme na

¹³ Pre-retirement Choice.

način, ki ustreza politični agendi, oziroma se vsaj sklada s trenutnimi ideološkimi pozicijami (Lundgreen in Ljuslinder 2011), ki so od gospodarske krize naprej vse bolj usmerjene k varčevanju in krčenju države blaginje, pri čemer grožnja niso tisti, ki so krizo povzročili, temveč starajoča se populacija.

Paradoksalno se rešitev vidi v nadaljevanju zgrešenih ekonomskih politik in ponovnem zagonu gospodarstva, ki mu primanjkuje sredstev zaradi naraščajočih stroškov za socialno varnost starih in vse večjih davčnih obremenitev delovno aktivne populacije. Ob tem se je težko izogniti vtisu, da so socialne politike narejene na osnovi tržnih ortodoksij, ki so v temelju vezane na delovno aktivnost, zaposlenost, prispevke in stroške. Teza o krizi pokojninskega sistema, ki ne bo zdržal pod pritiski staranja prebivalstva, le delno empirično drži.

Tabela 2.1: Izdatki za pokojnine, projekcije (sredinski scenarij) izražene kot delež BDP, izbrane države

Država	2010		2060	
	Delež starejših od 65 let v populaciji	Izplačila pokojnin izražena kot delež BDP	Delež starejših od 65 let v populaciji	Izplačila pokojnin izražena kot delež BDP
Slovenija	16,5	11,3	33,4	18,3
Nemčija	20,7	10,8	33	13,4
Danska	16,2	10,1	36	9,5
Belgija	17,1	11	36	16,6

Vir: EUROSTAT (2015a); EUROSTAT (2015b).

Leta 2010 je bilo v Sloveniji 16,5 odstotka populacije starejše od petinšestdeset let in za pokojnine¹⁴ je šlo 11,3 odstotka BDP. Pokojnine torej res predstavljajo velik delež BDP, ampak podobno velja za socialo na sploh, pa se bistveno manj govori o krizi zdravstva, izobraževanja itd. Govori se o proračunskemu primankljaju, o krizi socialne države, o krizi države blaginje in se ne krivi določenih kategorij prebivalstva, se jih ne imenuje. V istem letu je imela Danska 16,2 odstotka starejših od petinšestdeset let in je dajala za pokojnine 10,1 odstotka BDP, Nemčija jih je imela 20,7 odstotka in za pokojnine namenjala 10,8 odstotka DBP. Belgija jih je imela 17,1 odstotka in za pokojnine namenjala 11 odstotkov BDP (glej

¹⁴ Stroški za pokojnine so izračunani na podlagi agregata invalidskih pokojnin, predčasnega upokojevanja, starstne pokojnine, pričakovane starostne pokojnine, delne upokojitve, pokojnine za preživeče (survivors pension), zgodnje upokojitve zaradi razlogov povezanih s trgom dela.

Tabelo 2.1). Za nobeno od teh držav, se ne napoveduje finančnega zloma zaradi pokojninskega sistema, čeprav se bo povečalo število starih in delež BDP za pokojnine.

Po projekcijah, ki jih je pripravil EUROSTAT, bo delež starejših od petinšestdeset let v Belgiji leta 2060 36 odstotkov in za pokojnine bodo porabili 16,6 odstotka BDP, v Nemčiji 33 odstotkov in 13,4 odstotka BDP bodo namenili za pokojnine, na Danskem pa 36 odstotkov in 9,5 BDP bodo porabili za pokojnine. V Sloveniji bo delež starih v istem letu znašal 33,4 odstotka in za pokojnine bomo namenili 18,3 BDP (glej Tabelo 2.1). Delež za pokojnine iz BDP bo v Sloveniji med najvišjimi v Evropi (višji delež izdatkov za pokojnine ima za leto 2060 napovedan le Luxemburg), kar bo posledica počasne gospodarske rasti in 'zastarelega' pokojninskega sistema¹⁵ in ne krivda starih, v katerih se vidi grešnega kozla, - ki pa se tudi doživlja za grešnega, ker nič ne producira in samo jemlje, pa četudi iz lastnih prispevkov, - zato da se omejuje in destabilizira socialna država. Videti je, da so mediji nagnjeni k reprodukciji stereotipnega razumevanja 'problema' s tem, ko stereotipe multiplicirajo in hranijo percepcije o gospodarski krizi, ki je povezana s starostjo (Lundgreen in Ljuslinder 2011).

2.5 Medikalizacija

Medikalizacijo bi lahko opredelili kot medicinsko prilaščanje vsakdanjega življenja. Pri medikalizaciji bi lahko rekli, da gre za proces, v katerem se tako dogodke, kot izkušnje in pojave spremeni v medicinske težave (Gerdina in drugi 2013, 5). Proces medikalizacije staranja se kaže, kot samoumeven, saj ga pogosto skriva diskurz o zdravem življenju, medicina pa se kaže, kot najbolj kredibilna institucija za ukinjanje groze starih let. Ob tem se pogosto spregleda, da gre za ambivalenten proces, ki po eni strani osvešča javnost in lajša tegobe, po drugi pa povzroča »hiperprodukcijo bolezni, komercializacijo obolenj in zgrešeno identifikacijo med družbenim in individualnim telesom« (Šimenc 2011, 67).

V medikalizirani družbi zdravje postane ena najpomembnejših vrednot. S promoviranjem zdravega načina življenja, poudarkom na preventivi in dojemanjem starosti kot patologije »se

¹⁵ Slovenski pokojninski sistem temelji na načelu medgeneracijske solidarnosti, v katerem se prispevki, ki jih plačujejo delavci direktno prenesejo na trenutne upokojujence, le majhen delež denarja, pa se investira. V tem sistemu so bili delavci, ki so se upokojili med drugo svetovno vojno in letom 1980, financirani iz bistveno večjih 'bazenov', kot danes. V obdobju počasne gospodarske rasti in vse starejše sestave prebivalstva, so bolj vzdržni (čeprav bolj tvegani) kapitalizirani pokojninski skladi (Piketty 2014, 487-490).

povečuje odvisnost družbe od znanosti in od medicinskih pripomočkov za ohranjanje zdravja» (Šlebinger 2012, 19), kot tudi individualna odgovornost posameznika za svoje zdravje. To povečuje razlike med tistimi, ki imajo sredstva, da si zdrav način življenja lahko privoščijo, in tistimi, ki tega ne zmorejo. Slednje lepo povzame Simone de Beauvoir, ki zapiše: »Starost, v kateri se zaton začne, je bila vedno odvisna od razreda, ki mu človek pripada. /.../ Zaton delavca se začne prej; njegov tok je veliko hitrejši. V letih njegovega 'preživetja' je njegovo razdrobljeno telo žrtev bolezni in šibkosti: človek, ki je zaradi svoje sreče, za svoje zdravje lahko skrbel vse življenje, ga je ohranil bolj ali manj nepoškodovanega do smrti« (de Beauvoir 1977, 601).

Pravica do svobodne izbire življenjskega stila in zdravljenja morebitnih bolezni, ki so povezane z njim, v medicinskem diskurzu postaja odgovornost posameznika za svoje vedenje in zdravje, kar se kaže v naraščajoči miselnosti, da so si stari, ki jih mučijo razne kronične bolezni, sami krivi. Zakaj bi financirali njihovo zdravljenje, če so si sami izbrali nezdrav način življenja? Ob tem pa se pozablja, da si mnogi ne morejo privoščiti niti medicinskih pripomočkov niti zdrave prehrane in prehranskih dopolnil, redne rekreacije in nenazadnje zaposlitve, ki ne bi imela dolgoročnih negativnih posledic na zdravje. Pozablja se, da bi morali vsi živeti v finančnem blagostanju, ali vsaj v bolj egalitarni družbi¹⁶, da bi živeli na zdrav način (Šlebinger 2012, 19). Prav »v zadnjih letih življenja se najbolj očitno in najjasneje pokaže razkorak med [privilegiranimi] in veliko večino človeštva« (de Beauvoir 1977, 601).

Trdimo lahko, da »medijsko napadanje in pritiski na človeka, ki mora ostati zdrav, srečen, zadovoljen, mladosten in predvsem produktiven pri marsikomu doseže nezaželene učinke v obliki raznih motenj, nevroz in anksioznosti« (Šimenc 2011, 59). Bolj kot za druge skupine to velja za stare. V družbi, kjer sta zdravje in sreča norma, kjer je vsako drugačno stanje nenaravno in individualna krivda posameznika, in kjer je najbolj »problematična neproduktivnost, ki jo celo vidijo kot oviro posamezniku, ki naj bi bil konstantno produktiven in nemoteč za družbo« (Gerdina in drugi 2013, 6), so bolehní (in praviloma revni) stari prve žrtve prezira¹⁷.

¹⁶ Negativen vpliv neenakosti na zdravje sta v svoji knjigi Velika ideja dokazala Pickett in Wilkinson (2012).

¹⁷ Gre za prezir do šibkosti, ki ga v Evropski kulturi pogosto prekriva usmiljenje. Za poglobljeno refleksijo o tem glej Ofstad, 1989.

Skratka, v socialnih imaginarijih starosti je prisotna ambivalentnost: na eni strani vidimo podobe bogatih in vplivnih starcev, na drugi pa revne, onemogle in nemočne stare, enkrat prevladujejo podobe aktivnih in zdravih potrošnikov, drugič bolehnih in pasivnih prejemnikov socialnih transferjev, ki se zajedajo v že tako oslajeno gospodarstvo. Nekatere podobe nam prikazujejo 'uspešne' stare, ki se pojavljajo v javnem življenju, spet druge pa ilustrirajo prezrte stare, ki so jih odrinili v zasebnost, kjer država nima veliko kompetenc in odgovornosti (Rener 1997, 41).

Pojavlja se tudi diskurz o aktivnem staranju, vendar je manj pogost, in še takrat ko se pojavlja, je navadno vezan na ohranjanje mladostnega videza, kliče po nadaljevanju potrošnje in spodbuja medikalizacijo starosti. Od napredka v medicini imajo največ koristi višji razredi, medikalizacija družbe z opredeljevanjem zdravja in zdravega videza kot normativa iz starih pripadnikov srednjega razreda dela potrošnike, lastnikom farmacevtskih in drugih z zdravjem povezanih produkcijskih sredstev prinaša dobičke, stare, ki živé na robu in na dnu in nimajo sredstev, da bi izpolnili normo, pa potiska v vse večjo nezadovoljstvo z življenjem, osamljenost, tesnoba, in jih navdaja z občutkom, da jim je v življenju spodletelo.

Različne podobe staranja, starosti in starih, ki so bile predstavljene, kažejo na to, da so vse tri v veliki meri družbeno konstruirane in kot take podvržene družbenemu instituiranju. Za dejanja družbenega instituiranja pa velja, da »težijo k temu, da proizvajajo tisto, kar označujejo, se sčasoma utelešajo v habitusih in tako legitimirajo socialno distanco med starostnimi skupinami prebivalstva« (Rener 1997, 41). Lahko bi dodali, da legitimirajo tudi distanco znotraj stare populacije. V drugem delu naloge bomo poskusili oceniti realno moč stare populacije v Sloveniji, da bi pojasnili razkorak med izrazito pozitivnimi in izrazito negativnimi podobami ter med dejanskim stanjem stare populacije pri nas.

II. DEL

3 Poskus orisa realne moči stare populacije v Sloveniji

3.1 Oris ekonomske moči

Pri oceni ekonomske moči in posledično vpliva starih v Sloveniji bi si lahko pomagali z deležem starih na vodilnih managerskih in lastniških pozicijah ter boljše plačanih mestih v javni upravi. Celovito zbiranje podatkov o 'realni' ekonomski moči stare populacije na žalost presega domet tega diplomskega dela, zato si bomo pri oceni morali pomagati le s partikularnimi podatki o deležu in povprečnih plačah starejših od 65 let v javnem sektorju, povprečnem lastništvu nepremičnin po posameznih starostnih kategorijah in s podatki poslovnih subjektov, registriranih v Sloveniji, v katerih je vsaj eden od ustanoviteljev starejši od 65 let. Za natančnejšo oceno bi morali napraviti natančno študijo vsega premoženja prebivalcev in prebivalcev Slovenije, ki bi vključevala davčne napovedi, lastništvo vrednostnih papirjev in drugih naložb tako doma, kot v tujini¹⁸. Ob omenjenih omejitvah naše raziskave bomo v študijo ekonomske moči stare populacije vključili še nekaj manj zgovornih, vendar vsekakor ne zanemarljivih podatkov, ki so nam dostopni: dohodek iz pokojnin, razpoložljivi dohodek na ekvivalentnega člana gospodinjstva, starejšega od 65 let, stopnja tveganja revščine in Ginijev koeficient dohodkovne neenakosti med starimi. Podatki nam bodo pomagali posredno oceniti njihovo ekonomsko moč, torej moč, ki bi jo lahko imeli ob potencialni mobilizaciji ekonomskih sredstev. Na domnevo, da ekonomski položaj starih ni tako zanemarljiv, kot kažejo socialni imaginariji, namiguje že Piketty.

Piketty je v knjigi Kapital v enaindvajsetem stoletju razkril notranjo logiko kapitala, ki povzroča neenakosti in vse večjo koncentracijo bogastva v vse manj rokah. Bistvo te logike je, da se kapital oplaja hitreje kot dohodki iz plač ($r > g$ ¹⁹) posebno v obdobjih počasne gospodarske rasti (Piketty 2014), kar pomeni, da se bogastvo tistemu, ki po premoženju sodi v zgornji centil, povečuje (celo brez dela) hitreje kot bogastvo, ki ga lahko nekdo drug privarčuje ob delu. Slednje pomeni, da ima lahko star človek, ki ni več sposoben za delo, večje dohodke kot najbolj ambiciozen poslovnež v zrelih letih, če ima dovolj veliko

¹⁸ Prav tako bi bilo v tem kontekstu pametno preučiti ekonomsko moč Rimsko-katoliške cerkve na Slovenskem, saj le ta razpolaga z veliko ekonomsko in politično močjo. Ker predpostavljamo, da je med visokimi cerkvenimi dostojanstveniki veliko starih, bi lahko v vplivu cerkve razbrali ekonomsko in politično moč enega posebnega dela stare populacije. Raziskava ekonomskega in političnega vpliva cerkve in starih znotraj nje je tema za svojo študijo.

¹⁹ Dohodek na kapital je večji od gospodarske rasti.

premoženje, ki ga investira. Znano je tudi, da se kapital stara, saj se s podaljševanjem pričakovane življenjske dobe podaljšuje obdobje akumulacije kapitala. Temu lahko dodamo še Pikettyjevo ugotovitev, da imajo ljudje največ premoženja v času smrti²⁰.

V Franciji je bilo povprečno premoženje posameznikov med 60 in 69 letom leta 1820 za 34 odstotkov večje in premoženje starejših od 80 let, za 53 odstotkov večje kot premoženje starih med 50 in 59 let²¹ (Piketty 2014, 394). Leta 2010 je bilo povprečno premoženje posameznikov med 60 in 69 letom 11 odstotkov višje in premoženje starejših od 80 let 34 odstotkov večje kot bogastvo starih od 50 do 59 let. Iz tega Piketty sklene, da očitno »spektakularna obogatitev osemdesetletnikov ne more biti pojasnjena samo z dohodkom iz dela ali podjetniške aktivnosti: težko si je predstavljati ljudi v njihovih osemdesetih, kako vsako jutro ustvarjajo nov 'startup'« (Piketty 2014, 394). Za avtorja je več kot očitno, da je »hitro naraščanje premoženja med starimi v poznem devetnajstem stoletju in na začetku dvajsetega stoletja direktna posledica »naraščanja neenakosti zaradi zakona $r > g$ in komulativne in multipikativne logike, ki jo vsebuje« (Piketty 2014, 395).

Ista logika pomeni, da se od določenega praga naprej kapital eksponentno reproducira in akumulira in da se podjetnik vedno spremeni v rentnika. Fenomen s podaljševanjem življenjske dobe le še pridobi na pomembnosti: čeprav je nekdo lahko imel dobre poslovne ideje pri tridesetih, še ne pomeni, da jih bo imel tudi pri osemdesetih, vendar bo njegovo oziroma njeno bogastvo še vedno naraščalo. Prav tako premožnejši praviloma dobivajo večji dobiček na kapital, saj si lahko privoščijo boljše finančne svetovalce in upravljalce z denarjem. Lažje se odločajo za bolj tvegane naložbe, saj njihovo blagostanje zaradi velikih rezerv ni ogroženo (Piketty 2014). Z drugimi besedami, starost, podjetnost in fizična zmogljivost med najbogatejšimi ne igrajo skoraj nobene vloge.

Več desetletji dolg trend staranja bogastva so prekinili šoki prve polovice dvajsetega stoletja (velika depresija, prva in druga svetovna vojna), kar je privedlo do pomladitve bogastva. Prvič, ker so imeli stari pred šoki več premoženja in so bile izgube zanje večje, drugič, zaradi višje demografske rasti, in tretjič, ker se je po vojni gospodarstvo začelo obnavljati in dosegalo večjo gospodarsko rast (zaradi tako imenovanega učinka dohitevanja) in je bilo mlajšim generacijam lažje akumulirati premoženje, akumulirano bogastvo pa je izgubljalo vrednost. Ker se je izkazalo, da je bilo splošno zmanjšanje neenakosti, torej tudi zmanjšanje

²⁰ Velja za tiste, ki imajo premoženje.

²¹ Vse mlajše starostne skupine so imele v povprečju manjše premoženje.

neenakosti med generacijami, in visoka gospodarska rast posledica tranzicijske faze kapitalizma in ne strukturna sprememba, lahko v enaindvajsetem stoletju pričakujemo nižjo gospodarsko rast, večje dohodke od kapitala in ponovno staranje premoženja. Predpostavljamo lahko, da se bo ekonomski vpliv starih, vsaj pri višjih dohodkovnih razredih, v prihodnosti povečal oziroma bo ostal velik do smrti, razen v primeru, ko bodo starši svojim otrokom v obliki daril prepustili večino svojega premoženja. Piketty ugotavlja, da so darila, ki jih otroci prejmejo od svojih staršev, vse pomembnejša. Veliko večino starši podarijo otrokom povprečno deset let pred smrtjo v obliki nepremičninskih investicij (Piketty 2014).

3.1.1 Staranje premoženja v Sloveniji

Ali lahko v Sloveniji govorimo o podobnem trendu? Za razliko od držav, z dolgo kapitalistično tradicijo, ki jih obravnava Piketty, Slovenija sodi med bivše socialistične države, kjer znatnejša akumulacija kapitala pred osamosvojitvijo pravzaprav ni bila možna. Vseeno lahko pogledamo podatke o premoženju v nepremičninah glede na starostne poglede.

Tabela 3.1: Splošna statistika starosti lastnikov in vrednosti nepremičnin²²

Starost lastnikov	Skupna vrednost nepremičnin (EUR)	Število lastnikov	Povprečna vrednost nepremičnin posameznika ²³ (EUR) na
od 1 do 10	21608438	700	30869,19714
od 11 do 20	137493470	4382	31376,87586
od 21 do 30	1385649550	29149	47536,77828
od 31 do 40	7439482525	123373	60300,73456
od 41 do 50	13894704910	188369	73763,22489
od 51 do 60	17808337582	231085	77064,0136
od 61 do 70	16602691615	213085	77915,81582
od 71 do 80	10617455205	142875	74312,89732
od 81 do 90	4878060583	71958	67790,38582
od 91 od 100	597540851	13144	45461,11161
starejši od 100	78259834	7311	10704,39529
skupaj	73461284562	1025961	71602,41428

Vir: GURS (2015).

Iz Tabele 3.1 je razvidno, da povprečna vrednost nepremičnin na posameznika v Sloveniji narašča s starostjo, saj je najvišja v starostni skupini od 61 do 70 let. Po enainsedemdesetem

²² Vključeni so samo lastniki, ki so fizične osebe in ki imajo v evidenci vpisano pravo matično številko (EMŠO). Približno 10 % lastnikov še ni vpisanih s pravo matično številko (le ti niso zajeti v tabeli, ker je nemogoče določiti njihovo starost). V tabelo so vključeni tudi lastniki, ki so že pokojni (ker postopki dedovanja še niso zaključeni, so formalno še vedno vpisani kot lastniki - kot pojasnilo za relativno veliko število lastnikov v starosti nad 100 let). Pri izračunu vrednosti so upoštevani deleži lastništva posameznega lastnika (GURS, 2015).

²³ lasten izračun

letu začne vrednost padati, kar potrjuje Pikettyjevo tezo o dajanju daril (najpogosteje v obliki nepremičninskih investicij) v povprečju deset let pred smrtjo. Predpostavljamo lahko, da se v Sloveniji kapital stara, vendar še ni dosegel tako visokih vrednosti kot v starih kapitalističnih državah. Glede na podatke Agencije Republike Slovenije za javnopravne evidence in storitve, lahko predvidevamo, da ima takšne dohodke dobra desetina starih, saj delež ustanoviteljev starejših od 65 let, ki imajo v določenem poslovnem subjektu nek lastniški delež trenutno znaša slabih 11 odstotkov (AJPES, avgust 2015). Kljub temu, za večino starega prebivalstva pri nas, pokojnine še vedno predstavljajo največji delež prihodkov, kar kažejo tudi ugotovitve Nataše Kump in Nade Stropnik (Kump in Stropnik 2009, 77).

3.1.2 Prejemki iz pokojnin

Po najnovejših podatkih je najnižja pokojninska osnova od 1. januarja 2014 za v tem letu uveljavljene pokojnine znašala 762,76 eura²⁴, medtem ko je najvišja pokojninska osnova znašala 3051,04 eura²⁵. Leta 2014 je imelo 28,6 odstotka upravičencev starostno pokojnino manjšo od 500 evrov, največ, 59,5 odstotka, med 500,01 in 1000 evri, 8,8 odstotka med 1000,01 in 1500 evri, 2,3 odstotka od 1500,01 do 1800 evrov in le 0,8 odstotka višjo od 1800,01 evrov (Zavod za pokojninsko in invalidsko zavarovanje Slovenije, 2014, 29).

Ker so bile že v Jugoslaviji majhne razlike v plačah in posledično tudi pri prejemanju pokojnin (de Beauvoir 1977) in ker je Slovenija obdržala močno redistribuiranje pokojninskih prihodkov predvsem znotraj prvega pokojninskega stebra (Kolarič in drugi, 2009, 61), na podlagi podatkov o višini pokojnin težko sklepamo o ekonomski moči stare populacije. Prej lahko iz njih razberemo, da 88,1 odstotka stare populacije iz pokojnin ne pridobi dovolj sredstev, da bi lahko govorili o njihovi ekonomski moči.

Podobno lahko vse, ki živijo pod stopnjo tveganja revščine, torej odstotek »oseb, ki živijo v gospodinjstvih z razpoložljivim ekvivalentnim dohodkom pod pragom tveganja revščine« (SURS, 2015d), opredelimo kot ekonomsko nemočne. Teh je bilo med starejšimi od 65 let leta 2013 (zadnje leto, za katerega imamo podatke) 20,5 odstotka, kar je precej višji delež od povprečja, izračunanega za celotno populacijo, ki je istega leta znašalo 14,5 odstotka (SURS 2013).

²⁴ Oziroma ali 558,34 evrov, če je bila odmerjena na podlagi invalidnosti. Glej drugi in tretji odstavek 390. člena zakona o pokojninskem in invalidskem zavarovanju (ZPIZ-2, 2015).

²⁵ Oziroma 2233,36 evrov, če je bila odmerjena na podlagi invalidnosti. Glej drugi in tretji odstavek 390. člena zakona o pokojninskem in invalidskem zavarovanju (ZPIZ-2, 2015).

Podatki na podlagi Ginijevega koeficienta kažejo, da »dohodkovna neenakost med starim prebivalstvom presega dohodkovno neenakost med mlajšim prebivalstvom, največja pa je v najstarejši skupini« (Kump in Stropnik 2009, 91). Da bomo lažje ocenili ekonomsko moč starejših od petinšestdeset let, si bomo v nadaljevanju ogledali še starostno strukturo prebivalstva po kvintilnih razredih glede na ekvivalentni razpoložljivi dohodek gospodinjstev v Sloveniji za obdobje 2005-2013.

3.1.3 Razpoložljivi dohodek

Če socialno-ekonomski položaj stare populacije v Sloveniji ocenjujemo s pomočjo razpoložljivega dohodka, ki ga imajo v gospodinjstvih starejši od 65 let, dobimo boljšo predstavo o njihovi ekonomski moči, saj izračun razpoložljivega dohodka poleg pokojnin obsega še neto dohodke »iz zaposlitve, vključno z nadomestilom za prehrano in prevoz na delo, iz samozaposlitve, /.../, nadomestila za brezposelnost, nadomestila za bolniško odsotnost, [morebitne] štipendije, družinske in socialne prejemke, obresti, dividende, prejete denarne transferje od drugih gospodinjstev, od katerih so odšteti transferji, plačani drugim gospodinjstvom, ter davek na premoženje, vključno z nadomestilom za uporabo stavbnega zemljišča« (SURS, 2015d).

Med leti 2005 in 2013 je bil delež starejših od 65 let v posameznih kvintilih relativno konstanten. V prvem kvintilu je bilo v opazovanem obdobju malo manj kot četrtno starejših od 65 let. V drugem kvintilu je njihov delež najbolj spreminjal. Med leti 2005 in 2010 se je gibal okoli 17 odstotkov, leta 2011 padel na dobrih 11 odstotkov, nato pa leta 2012 narasel na 18 in 2013 na slabih 19 odstotkov. V tretjem kvintilu je bilo med leti 2005 in 2013 povprečno 13,3 odstotka starejših od 65 let, z največjim odstopanjem leta 2010, ko je njihov delež dosegel skoraj 14 odstotkov in pol. V četrtem in petem kvintilu je bil njihov delež relativno nespremenjen in ni veliko odstopal od povprečja 11,3 odstotka (glej Tabelo 3.2).

Med gospodinjstvi z najvišjim razpoložljivim dohodkom (v zgornjem kvintilu) torej najdemo dobro desetino populacije starejše od 65 let. Njihov delež od leta 2008 rahlo narašča, kar je verjetno posledica vse starejše demografske sestave prebivalstva Slovenije in morda nakazuje na staranje premoženja, ki ga že od leta 1810, z moratorijem okoli obeh svetovnih vojn, opaža Piketty v starih kapitalističnih državah.

Tabela 3.2: Delež prebivalstva, starejšega od 65 let, glede na ekvivalentni razpoložljivi dohodek gospodinjestev, Slovenija, 2005-2013

Delež prebivalstva starejšega od 65 let glede na ekvivalentni razpoložljivi dohodek gospodinjestev					
Kvintil/ leto	1	2	3	4	5
2005	23,1	16,5	12,8	11,5	11,2
2006	24,9	17,5	13,9	11,5	10,3
2007	22,1	17,3	12,3	11	10,9
2008	25	17	12,9	10,7	10,7
2009	24,9	17	13,9	11	11,1
2010	22,4	16,6	14,4	11,4	11,2
2011	22,2	11,4	13,4	11,1	11,2
2012	21	18	12,8	11,7	12,2
2013	22,3	18,7	13,4	11,5	12,5

Vir: SURS (2015a), lasten izračun

Največji delež starejših od 65 let najdemo v prvem in drugem kvintilu – v opazovanem obdobju je bil delež povprečno 41 odstotkov – kar kaže na relativno šibak ekonomski položaj starih v Sloveniji (glej Tabela 3.2). Višji ekonomski položaj glede na mesečne prihodke imajo morda le tisti, ki po dopolnjenem 65. letu ostajajo v delovnem razmerju.

3.1.4 Javni sektor

Podatki o deležu starejših od 65 let, ki so zaposleni v javni upravi in njihovih povprečnih plačah napeljujejo na predpostavko, da se za poznejšo upokožitev odločajo bolj izobraženi posamezniki, ki zasedajo bolj plačane položaje v javnem sektorju.

Tabela 3.3: Število zaposlenih oseb v javnem sektorju v starostni skupini 65 let ali več, Slovenija, 2005-2014 stanje na dan 31.12.

	Zaposlene osebe v javnem sektorju, stare 65 let in več					
	Javni sektor - skupaj		Javni sektor - javne družbe²⁶		Javni sektor - sektor država²⁷	
	Število	Delež	Število	Delež	Število	Delež
2005	554	0,2	97	0,1	457	0,3
2006	622	0,3	108	0,1	514	0,3
2007	672	0,3	103	0,1	569	0,4
2008	749	0,3	98	0,1	651	0,4
2009	766	0,3	93	0,1	673	0,4
2010	699	0,3	78	0,1	621	0,4
2011	817	0,4	75	0,1	742	0,5
2012	692	0,3	68	0,1	624	0,4
2013	722	0,3	71	0,1	651	0,4
2014	725	0,3	82	0,1	643	0,4

Vir: SURS (2015c).

Delež starejših od 65 let je v javnem sektorju pričakovano zelo majhen (glej Tabela 3.3). Kljub temu nam zgornje številke pokažejo, da obstaja manjšina starih, za katere lahko sklepamo, da imajo določen ekonomski vpliv, ki izvira iz vloge, ki jo opravljajo na delovnem mestu in nadpovprečno visokih dohodkov. Več nam bodo povedali podatki o njihovih povprečnih plačah v obdobju od leta 2008 do leta 2013²⁸.

Tabela 3.4: Povprečne mesečne bruto plače zaposlenih, starih 65 let ali več, v javnem sektorju v letih 2008-2013

Leto	Bruto (EUR)	Neto (EUR)
2008	3.904	2.161
2009	4.206	2.308
2010	4.214	2.320
2011	4.085	2.266
2012	4.114	2.290
2013 (začasni podatki)	3.893	2.220

²⁶ Javne družbe so »družbe, ki jih nadzorujejo enote sektorja država. Osnovno merilo za določanje nadzora je večinski lastniški delež« (SURS, 2015e).

²⁷ Med »sektor država« spadajo institucionalne enote, ki so pod javnim nadzorom in ki manj kot polovico svojih proizvodnih stroškov pokrivajo s tržnimi prodajami. To so enote, vključene v blagajne javnega financiranja – državni proračun, proračuni občin, ZPIZ in ZZZS; javni zavodi, javne agencije in javni skladi, če pokrivajo s tržnimi prodajami manj kot polovico svojih proizvodnih stroškov, ter nekatere druge enote« (SURS, 2015e).

²⁸ V podatkih so zajete samo tiste osebe, ki so bile zaposlene celo leto pri istem delodajalcu in za polni delovni čas (SURS, 2015e).

Vir: SURS (2015b)

Do sedaj smo se ukvarjali z določanjem deleža starejših od 65 let v populaciji. Teze o ekonomski moči stare populacije v Sloveniji ne moremo ne potrditi ne zavrnila, saj bi to zahtevalo dodatno raziskovanje, ki presega omejitve tega diplomskega dela. Kljub temu smo poskusili kar se da natančno orisati ekonomski položaj in vpliv stare populacije iz partikularnih vidikov, ki pa nam na žalost ne izrišejo zadovoljive slike. Ugotovili smo, da je v najvišjem dohodkovnem kvintilu glede na razpoložljivi dohodek dobrih 11 odstotkov starih in da imajo stari, ki so ostali v delovnem razmerju v javni upravi, po dopolnjenem 65 letu starosti nadpovprečno visoke plače (glej Tabela 3.4), kar nakazuje, da tisti, ki po 65. letu nadaljujejo z delom, verjetno zasedajo vodilne položaje in so visoko kvalificirani. Ne razpolagamo s podatki o starostni strukturi premoženja in dohodkih starih v zasebnem sektorju. Oba indikatorja bi izboljšala oceno ekonomske moči starih.

Prav tako bi bilo za natančnejšo oceno potrebno dobiti bolj razdelane podatke o lastništvu nepremičnin in vrednostnih papirjev, ter premoženja tako v Sloveniji kot v tujini. Zanimivo bi si bilo pogledati tudi starost največjih denacionalizacijskih upravičencev, saj lahko predvidevamo, da je večina starih ali njihovih dedičev. Veliko ekonomsko moč imajo tudi tisti, ki so v času po osamosvojitvi prevzeli večja slovenska podjetja, vendar verjetno večina danes še ne sodi v starostno skupino nad 65. let, kar pa še ne pomeni, da ne bodo z ekonomsko močjo razpolagali, ko se postarajo. Na podlagi Pikettyjevih ugotovitev lahko predvidevamo, da se bo v naslednjih desetletjih kapital v Sloveniji še naprej stal in dosegal vedno večjo koncentracijo. Trenutno pa je najverjetneje večina kapitala v rokah srednje generacije, na kar nas napeljuje lestvica najbogatejših Slovencev, ki jo vsako leto objavlja revija Manager. Ker so individualni podatki o starosti posameznikov na lestvici zaupne narave, lahko o starosti najbogatejših Slovencev sklepamo le na podlagi neuradnih in nepreverjenih podatkov. Pa vendar, v ilustracijo, neuradni podatki kažejo, da je med stotimi najbogatejšimi Slovenci v letu 2014 6 starejših od 65 let in približno 11 starih okoli 60 let. Poglobljena raziskava lastništva, ekonomskih virov iz kapitala, in posedovanja nepremičnin presega domet tega prispevka

3.2 Oris politične moči

Politično moč stare populacije smo opredelili kot zmožnost vplivanja starih na sprejemanje političnih odločitev. V Sloveniji lahko politično moč stare populacije ocenimo posredno skozi

vpliv 'stranke upokojencev' Desus in z deležem parlamentarcev, starejših od šestdeset let²⁹. Zavedamo se, da obstajajo vplivi neizpostavljenih vodij različnih omrežij (tako imenovanih sivih eminenc), ki svoj vpliv črpajo iz preteklega političnega in gospodarskega delovanja, prav tako bi verjetno morali upoštevati moč evropskih zakonodajalcev, pripadnikov ekonomskih lobijev, vendar na tem mestu zaradi izjemno težke dostopnosti podatkov o tem ne bomo razpravljali.

3.2.1 Delež parlamentarcev, starejših od 60 let, v državnem zboru

Kot delni indikator politične moči stare populacije lahko vzamemo delež starejših od 60 let v državnem zboru, saj imajo ti direkten politični vpliv, čeprav v državnem zboru ne predstavljajo starih, temveč svojo stranko oziroma volilno telo stranke. Mandatna poročila državnega zbora za leta 1992-1996, 1996-2000, 2000-2004, 2004-2008, 2008-2011, 2011-2014 spremljajo starost poslancev na začetku in na koncu mandata. Pričakujemo lahko, da bo ob koncu mandata delež starejših od 60 let višji kot ob začetku. Možne so tudi spremembe v starostni strukturi ob začetku in koncu mandata zaradi odstopov in menjav poslancev, vendar se vanje nismo poglobljali. Zanima nas predvsem starostna struktura državnega zbora.

Tabela 3.5: Poslanci starejši od šestdeset let na začetku in koncu mandata

Mandat	Poslanci starejši od šestdeset let ob začetku mandata		Poslanci starejši od šestdeset let na koncu mandata	
	Število	Delež	Število	Delež
1992-1996	6	7	9	10
1996-2000	8	9	17	19
2000-2004	8	9	22	24
2004-2008	13	14	17	19
2008-2011	16	18	25	27
2011-2014	12	13	19	21
2014-	9	10		

Vir: Državni zbor (1992); Državni zbor (1996); Državni zbor (2000); Državni zbor (2004); Državni zbor (2008); Državni zbor (2011), lasten izračun

Podatki iz Tabele 3.5 kažejo, da se je državni zbor od osamosvojitve do prvih predčasnih volitev 2011 staral. Predčasne volitve so indikator nizkega zaupanja v politične institucije in želje po spremembi, ki se je na obojih predčasnih volitvah pokazala v obliki novih, politično nekontaminiranih obrazov. Leta 1992 smo imeli ob začetku mandata v državnem zboru

²⁹ Pri oceni politične moči starih bomo stare opredelili kot starejše od šestdeset oz. enainšestdeset let, saj petinšestdeseto leto kot leto starostne upokojitve ni tako pomemben prehod, kot je to veljalo za ekonomsko moč in ker ne razpolagamo s podatki o sestavi Slovenskega parlamenta za kategorijo starejši od petinšestdeset let.

najmanjši delež starih poslancev (le šest jih je bilo starejših od 60 let), kar je pričakovano, saj je šlo za temeljito preobrazbo političnega sistema, v katerem stari uveljavljeni politiki iz prejšnjega sistema niso dobili zadostne podpore. Nato se je sestava državnega zbora starala do leta 2008, ko smo imeli ob začetku mandata največ, 16 poslancev starejših od 60 let. Na predčasnih volitvah 2011 se je sestava državnega zbora pomladila (ob začetku mandata le 12 poslancev starejših od 60 let) z vstopom novih, mlajših strank na politično prizorišče in postopnim upokojevanjem starih politikov (glej Tabela 3.5). Leta 2014 smo doživeli že druge predčasne volitve, ki so nadalje znižale število poslancev, starejših od 60 let, na 9 poslancev.

Kot smo pričakovali, je bilo v državnem zboru ob koncu mandata več poslancev, starejših od 60 let, kot na začetku, kar kaže, da se je veliko poslancev ob začetku mandatnega obdobja bližalo 60. letu starosti. Ob koncu mandatnega obdobja je bilo najmanj poslancev starejših od 60 let po prvem mandatnem obdobju leta 1996, največ poslancev starejših od 60 let pa je bilo leta 2011 tik preden so bile razpisane predčasne volitve. Takrat je njihov delež v parlamentu že presegal četrtno. Ob koncu zadnjega mandata je delež starejših od 60 let padel na dobro petino (glej Tabela 3.5).

Starostna struktura poslancev v državnem zboru od osamosvojitve naprej nakazuje, da so stari poslanci bolj cenjeni in so deležni večjega zaupanja v politično mirnih časih, v času gospodarske rasti in relativne blaginje, v kriznih časih pa ljudje čutijo potrebo po 'novih obrazih', ki so navadno mlajši oziroma niso stigmatizirani z dotedanjimi manj uspešnim vodenjem politike. Prav tako se je starostna sestava državnega zbora pomladila zaradi naravnega procesa, saj je prva generacija slovenskih politikov, ki je v zrelih letih stopila na politično prizorišče, dosegla mejo za starostno upokojitev.

3.2.2 Geneza stranke Desus

V Sloveniji lahko politično moč stare populacije spremljamo posredno³⁰ skozi vpliv 'stranke upokojencev' Desus. Izbor indikatorja utemeljujemo z dejstvom, da je v programu stranke Desus in v politični retoriki njenih voditeljev vprašanje pokojnin vseskozi prioritarno, zaradi česar lahko domnevamo, da nagovarja predvsem starejše volilke in volilce. Ker pa vsi upokojenci oziroma stari ne volijo stranke Desus, moramo preveriti, kolikšen delež starih stranko podpira in kolikšen del na volitvah ne sodeluje.

³⁰ Na žalost indikator ni najboljši, saj je vprašljivo, v kolikšni meri stranka predstavlja interese svojih volilcev in v kolikšni meri lastne.

Tabela 3.6: Udeležba na volitvah (starejši od 61 let), delež

	Udeležba na volitvah (starejši od 61 let), delež				
Leto	1996	2000	2004	2008	2011
Da	56,9	67,1	81,3	83,5	82
Ne	10,4	12,6	18,7	16,5	18
Ne vem, b. o.	32,6	20,4	NP	NP	NP
Brez volilne pravice	NP	NP	NP	0	0
Skupaj	100	100	100	100	100
N	402	248	253	346	306
	NP - ni podatka, b. o. – brez odgovora, N – število vprašanih				

Vir: Toš in drugi (1977/1); Toš in drugi (2000/1); Jelušič in drugi (2005/2); Kurdija in drugi (2010); Hafner Fink in drugi (2013), lasten izračun

Tabela 3.7: Udeležba na volitvah (mlajši od 61 let), delež

	Udeležba na volitvah (mlajši od 61 let), delež				
Leto	1996	2000	2004	2008	2011
Da	54,9	68,8	75,8	62,5	69,5
Ne	19,5	22,4	24,2	30,7	26,4
Ne vem, b.o.	25,6	8,8	NP	NP	NP
Brez volilne pravice	NP	NP	NP	6,8	4,1
Skupaj	100	100	100	100	100
N	1628	849	726	998	683
	NP - ni podatka, b.o. – brez odgovora, N – število vprašanih				

Vir: Toš in drugi (1977/1); Toš in drugi (2000/1); Jelušič in drugi (2005/2); Kurdija in drugi (2010); Hafner Fink in drugi (2013), lasten izračun

Podatki iz Tabel 3.6 in 3.7 kažejo, da je delež starejših od 61 let, ki se udeležuje volitev v državni zbor, višji od deleža mlajših, iz česar lahko sklepamo, da v večji meri izvajajo svoj politični vpliv in da so pomemben del volilnega telesa. Njihove interese naj bi v največji meri zastopala stranka upokojencev Desus.

Stranka je v devetdesetih počasi pridobivala na politični moči: leta 1992 je imela eno poslansko mesto, leta 1996 pa pet poslanskih mest na skupni listi z Združeno listo socialnih demokratov. Leta 2000 in 2004 je imela štiri poslanska mesta, leta 2008 sedem poslanskih mest, leta 2011 pet poslanskih mest in leta 2014 že 10 poslanskih mest, s čimer je postala tretja največja poslanska skupina v parlamentu. Lahko iz tega sklepamo, da se je politični vpliv starih povečal? V tabeli 3.8 bomo videli, kolikšen delež vseh starih volilcev voli stranko

upokojencev. Ob tem bomo predpostavljali, da stranka predstavlja interese svojega volilnega telesa.

Tabela Tabela 3.8: Volilne preference starejših od 61 let, deleži

Leto	Volilne preference starejših od 61 let, deleži				
	1996*	2000	2004	2008	2011
Desus	9,4	10,6	8,1	16,1	17,1
Drugo stranko	54,2	66,4	91,9	73,3	82,9
Brez odgovora/ ne vem	36,4	23	NP	10,6	NP
Skupaj	100	100	100	100	100
N	402	248	148	236	181
	NP - ni podatka, *Združena lista socialnih demokratov, N – število vprašanih				

Vir: Toš in drugi (1977/1); Toš in drugi (2000/1); Jelušič in drugi (2005/2); Kurdija in drugi (2010); Hafner Fink in drugi (2013), lasten izračun

Podatki iz Tabele 3.8 kažejo, da je stranko Desus leta 2000 in 2004 podprla približno desetina vseh volilcev starejših od 61 let. Čeprav je delež njihovih volilcev na volitvah 2008 in 2011 presegal 15 odstotkov, to predstavlja le majhen delež vseh starih volilcev v Sloveniji.

Desus je bila v vseh vladnih koalicijah³¹ v mandatih od leta 1996 naprej in pogosto predstavljala 'jeziček na tehtnici' pri sestavljanju koalicije³². Kako si lahko razlagamo tak porast v politični moči stranke upokojencev v slabih dveh desetletjih? Gotovo eden izmed vzrokov leži v staranju populacije, ki 'naravno' povečuje volilno bazo stranke. Če predvidevamo, da gre za povečano politično participacijo starih ali vsaj večji delež volilcev, ki podpirajo Desus, lahko kot razlog za to navedemo domnevno večji občutek ogroženosti stare populacije, saj se od gospodarske krize (na prvih volitvah po začetku gospodarske krize je Desus podprlo 16,1 odstotka starejših od 61 let, skupaj pa si je v državnem zboru priborila 7 poslanskih mest) vse bolj izpostavljajo vprašanja socialnih transferjev in pokojnin. Občutek ogroženosti je, kot vemo iz socialne psihologije, močan faktor pri povečevanju skupinske identifikacije in večje povezanosti 'navznoter'. Če predpostavka velja, lahko pričakujemo v prihodnjih letih vse večjo politično angažiranost starih in vzpostavitev novih interesnih združenj.

³¹ Stranka Desus je koalicijska stranka. Zagotavljanje pokojnin bi bilo v opoziciji praktično nemogoče.

³² Stranka Desus je stranka, katere program temelji predvsem na zagotavljanju pokojnin in izplačil regresov upokojencev. Prednost takšnega interesnega združenja je v tem, da ji to omogoča sodelovanje tako z levimi kot desnimi političnimi strankami, ne da bi zaradi tega izgubila kredibilnost pri svoji volilni bazi.

Arnold Rose je že pred desetletji napovedal nastanek nove subkulture starih (Rose, 1965). Predpostavljal je, da bodo stari, tako kot pred njimi druge marginalizirane skupine (npr. temnopolti in ženske), sčasoma razvili svojo subkulturo. Pri nastanku subkulture stare populacije je izpostavil naslednje faktorje: »Vse večje število starih, ki so sposobni interakcije, večje število starostno segregiranih sosesk, poudarek na dobrem zdravju in fizični mobilnosti med starimi (medtem, ko se v širši kulturi poudarja in vrednoti opravljanje poklica in izobraževanje), visoka participacija med starimi v prostovoljnih organizacijah in razvoj kolektivne zavesti« (Williamson in drugi 1980, 15). Rosejeva teorija torej nasprotuje teoriji aktivnosti, po kateri naj bi se stari ravnali po standardih srednjih let. Ugotavlja, da stari ob opustitvi visoko ovrednotenih aktivnosti ljudi srednjih let, slednjih ne bodo zamenjali z drugimi ravno tako močno vrednotenimi aktivnostmi ljudi srednjih let.

Pri tem je implicitna predpostavka, da so vrednote starih drugačne od vrednot ljudi srednjih let, čemur pritrjuje tudi Tornstam (Tornstam, 2005). Vrednote ljudi srednjih let, ki vključujejo fleksibilnost, uspešnost, marljivost, inovativnost, da ne naštejemo vseh; gre za vrednote, ki jih podpira prevladujoča kapitalistična ideologija in so v neki meri nasprotne vrednotam, ki jih cenijo stari (močna navezanost na prejšnje generacije, samota, opustitev nepotrebnih družbenih vlog, sodobni asketizem itd.), zato se poraja vprašanje, ali se bo v obstoječi družbeni ureditvi sploh mogoče izogniti medgeneracijskemu konfliktu. Če ne, komu je v interesu socialna varnost starih? Kot že omenjeno, lahko stigmatiziranje starih pozitivno vpliva na razvoj skupne socialne identitete starih, vendar hkrati poglobi medgeneracijski konflikt³³. Kolektivna identiteta, skupna stigmatizacija in konflikt znotraj različnih segmentov družbe so lahko plodna tla za močnejše povezovanje starih in torej za krepitev socialnega kapitala.

3.3 Oris družbene moči

Družbeno moč stare populacije smo opredelili kot zmožnost vplivanja na družbene spremembe preko povezovanja in mobiliziranja drugih za doseganje ciljev. Povezovanje in možnost mobilizacije drugih je povezana s socialnim kapitalom, ki ga določajo močne ali šibke družbene vezi. Za pričujočo razpravo se zdi najbolj smiselna uporaba Colemanove

³³ Vprašamo se lahko tudi, kdo ima največ od poglobitve konfliktov med različnimi družbenimi skupinami. Če se spomnimo stare rimske modrosti, *divide et impera*³³, potem je odgovor več kot očiten.

funkcionalistične definicije³⁴ socialnega kapitala, ki združuje kolektivno in individualno komponento. Coleman določi obseg dolžnosti in nivo zaupanja v socialno okolje kot dva bistvena elementa socialnega kapitala (Field 2003, 25). Socialni kapital razume kot javno dobro, ki zadeva sodelovanje med posamezniki, ki sledijo lastnim interesom, vendar na altruistični način znotraj skupnosti, v kateri živijo. Gre torej za socialni kapital kot množico entitet, ki predstavljajo uporabno sredstvo, ki akterjem lajša določene akcije znotraj družbene strukture in pomaga pri vzpostavitvi dolžnosti in pričakovanj med njimi, gradi zaupanje, odpira kanale za pretok informacij, vzpostavlja norme, ki spodbujajo določen način delovanja v skupnosti, in sankcionira tiste, ki želijo delovati samo v svojo korist (Coleman v Field, 2003, 24). Socialna omrežja povečujejo družbeno kohezijo in omogočajo sodelovanje za doseganje skupnih ciljev.

Socialno omrežje lahko opredelimo kot »množico enot, ki jih povezujejo socialne vezi« (Iglič 1988, 82). Enota oz. člani omrežja so lahko posamezniki, skupine ali organizacije. Socialne vezi pa so odnosi med njimi. Z drugimi besedami, socialno omrežje predstavlja akterjevo socialno okolje, ki nastane s »posameznikovimi afektivnimi orientacijami do oseb v okolju in na podlagi normativnih dejavnikov oz. lastnosti posameznih socialnih vlog« (Iglič 1988, 82).

Socialni kapital se kaže v velikosti in gostoti akterjev v njegovi socialni mreži, s katerimi ima bolj ali manj intenzivne, uni ali multipleksne, simetrične ali asimetrične vezi. Vezi pa so že same po sebi socialni resursi, ki jih definiramo kot individualne resurse in socialne vezi osebe, s katero je fokalni akter povezan (Iglič 1988, 84). Socialne vezi so pomembne, ker po eni strani usmerjajo vedenje fokalnega akterja, ki bo odvisno od resursov, ki so mu na voljo skozi socialne vezi /.../, hkrati pa so same vezi že socialni resursi« (Iglič 1988, 84), bodisi instrumentalne, afektivne ali normativne.

Na resurse lahko gledamo kot na različne oblike socialne opore, ki jo posameznik dobiva ali pričakuje od akterjev v svojem omrežju. Ločimo instrumentalno (materialna opora v obliki posojanja denarja, pomoči pri gospodinjskih opravilih ipd.), informacijsko (informacije, ki jih posameznik potrebuje ob kakšni večji življenjski spremembi, kot je npr. selitev), emocionalno oporo, ki postane pomembna predvsem v času večjih ali manjših življenjskih kriz, in oporo v obliki druženja, ki je pomembna predvsem zaradi občutka pripadnosti in lastne vrednosti (Hlebec in drugi 2009, 153). Medtem ko je za posameznikovo subjektivno

³⁴ Čeprav uporabljamo Colemanovo definicijo socialnega kapitala, se zavedamo da socialni kapital definira na ahistoričen način, podcenjuje vlogo odprtih in manj povezanih skupnosti ter zanemarja strukturni vidik socialnega kapitala.

počutje emocionalna opora ključnega pomena, je pri družbeni moči pomembnejša instrumentalna in informacijska opora.

Število povezav med akterji in količina kapitala, ki ga vsaka povezava producira, lahko skupini ali posamezniku dodajo poznanstva in priznanje znotraj trajnostnega omrežja, ki lahko denimo pritegne kliente na družbeno pomembnih pozicijah in mu le te služijo kot valuta (Field 2003). Pri informacijsko-instrumentalnem omrežju je pomembno število šibkih vezi (Hlebec in drugi 2009, 155-156), saj za akterja ali skupino pospešujejo in povečujejo pretok informacij in večajo nabor kulturnega, socialnega in ekonomskega kapitala, ki ga lahko mobilizirajo preko vsake posamezne vezi (Bourdieu v Field 2003, 17). V tem oziru se lahko oddaljimo od Colemanove teorije socialnega kapitala in se približamo Putnamovi s trditvijo, da je pri družbeni moči stare populacije pomembno ravno, da je njihovo socialno omrežje razmeroma odprto in manj povezano, saj se s tem dviguje učinkovitost družbenih akcij. Pomembna je inkluzivnost omrežja. Inkluzivno omrežje združuje ljudi iz različnih družbenih segmentov in povečuje tok informacij, za razliko od ekskluzivnega, ki okrepi obstoječe ekskluzivne identitete in vzdržuje homogenost skupine (Putnam v Field 2003, 31).

3.3.1 Socialna omrežja starih v Sloveniji

Na splošno, kot tudi pri nas, velja, da se po upokojitvi s starostjo socialno omrežje začne postopoma zmanjševati, vezi s sosedi in družino pa začnejo zavzemati vse večji del posameznikovega omrežja (Hrast 2009, 175). Raziskava, izvedena v okviru projekta Socialna integracija starostnikov v Sloveniji, kaže, da je leta 2002 sosed predstavljal 7 odstotkov virov socialne opore pri starostni kategoriji od 50 do 64 let in 12 odstotkov pri starostni kategoriji od 65 do 75 let, v primerjavi z npr. prijateljem, ki je pri prvi starostni skupini predstavljal 8, pri drugi pa 6 odstotkov ali pa širšo družino, ki je za prvo starostno kategorijo predstavljala le 4 odstotke virov pri socialni opori in pri drugi 11 odstotkov. Ožja družina in partner sta pri prvi starostni kategoriji predstavljala kar 80 odstotkov virov in pri drugi 70 odstotkov. Pri starostni skupini od 65 do 75 let se je zmanjšala predvsem vloga partnerja, kar je najverjetneje posledica višjega števila ovdovelih v tej starostni skupini (Pahor in drugi 2009, 225).

Intenziteta in gostota sosedskih vezi pri starih je v Sloveniji zaradi nizke mobilnosti prebivalstva večja kot v državah z višjo mobilnostjo. Slednje nakazuje večji pomen lokalnih skupnosti za starejše (Hrast 2009), medtem ko se zmanjšujejo informativna omrežja, posebno se zmanjša število šibkih vezi z bolj oddaljenimi posamezniki. Te nadomestijo močne emocionalne vezi, predvsem znotraj ožje družine.

Omrežja starih v Sloveniji lahko opredelimo kot tradicionalna, saj sorodstvene in sosedske vezi krepko presegajo polovico vseh vezi v mreži. Visoka prisotnost sorodstvenih vezi odraža »solidarnost, vzpostavljeno na intenzivni aktualni menjavi dobrin in uslug med sorodniki« (Iglič 1988: 89). Okrepijo se močne multipleksne vezi, medtem ko se število šibkejših unipleksnih vezi zmanjša.

Za omrežja najstarejših je značilno, da so najmanjša, saj stari po upokojitvi izgubijo stike s sodelavci in z bolj oddaljenimi prijatelji. Takrat se začne njihova družbena moč manjšati. Vpliv na javno življenje se začne izgubljati: vse bolj se pogrezajo v zasebnost. Na ravni posameznika občutijo največje pomanjkanje opore, ko izgubijo partnerja. Takrat se kot zelo pomembne izkažejo sorodstvene vezi.

Za kakovostno življenje starih je pomemben dostop do formalne in neformalne oskrbe. Formalno oskrbo razumemo kot dostop do različnih družbenih institucij, kot sta na primer zdravstvo in socialno varstvo, neformalno pa kot prisotnost varovalnih, negovalnih in podpornih družinsko-sorodniških mrež. Po podatkih različnih slovenskih raziskav in študij³⁵ približno »12 odstotkov starejših od 65 let ne more več skrbeti zase, 5 odstotkov jih potrebuje popolno nego in zdravniško oskrbo, od 21 do 25 odstotkov pa pomoč v gospodinjstvu in pri osebni higieni« (Hvalič Touzery 2009, 110), kar presega državne oskrbovalne kapacitete. Neformalno oskrbovalno delo je zato edinstvenega pomena. Podatki kažejo, da dobra tretjina starejših od 65 težko vzdržuje veliko socialno omrežje: vzdrževanje zahteva kolektivne in individualne naložbene strategije usmerjene proti spreminjanju razmerij, kot so na primer sosedski odnosi ali družinske vezi, v razmerja, ki na kratki in dolgi rok prinašajo uporabno vrednost (Bourdieu v Field 2003, 17).

Na podlagi sekundarnih virov podatkov in študij, ki so se osredotočali predvsem na omrežja socialne opore, lahko sklepamo, da ima večina starih v primerjavi s srednjo generacijo manjša socialna omrežja in težje mobilizirajo večje število ljudi (izjema so lokalne skupnosti). Njihova omrežja sestavljajo močne intimno-emocionalne vezi, kar sicer pozitivno vpliva na njihovo subjektivno počutje in jim morda celo 'pričara' občutek pripadnosti v svetu, ki jim je odrekel vsakršen občutek pripadnosti. Manjše število šibkih vezi in okrnjena instrumentalno-informacijska omrežja ustvarjajo negativne pogoje za kolektivno akcijo in povezovanje z drugimi družbenimi skupinami. Večina starih postaja vse bolj anemičnih saj, z umikom iz javnega življenja v družino, niso več povezani z moralno disciplino lastne generacije, težje

³⁵ Hvalič Touzery 2007; Kaučič 2000; Ramovš 2005; Skupnost socialnih zavodov Slovenije 1999; ZDUS 2001

ustvarijo vezi zaupanja in izgubljajo kapacitete za kolektivno akcijo (Fukuyama v Warren 2001, 21). Zanašanje na družino in bližnje prijatelje pri instrumentalni opori močno zmanjša možnosti za akumulacijo materialnih virov, ki so potrebni pri mobilizaciji za praktične in strateške interese.

Po drugi strani pa se pri nas vsako leto odpirajo nova prostovoljna združenja za stare, ki lahko pozitivno vplivajo na nastajanje novih šibkih vezi, ki so bolj učinkovite v premagovanju socialne distance in omogočajo hitrejše širjenje informacij (Granovetter 1973). Vse večja negotovost glede socialne varnosti in stigmatizacija starih lahko okrepi vezano solidarnost med starimi vsaj v lokalnih okoljih. Vezana solidarnost temelji na moralnem imperativu omejene družbene skupine, ki zapoveduje posameznikom, da se obnašajo na način, ki je vselej povezan z določeno situacijo (Portes in Sesenbrenner 1993): v fiktivnem primeru denimo zaprtje dnevnega varstvenega centra za stare. Težava starih, v primerjavi z drugimi diskriminiranimi skupinami je, da nimajo specifičnega kulturnega repertoarja, ki bi ga lahko ob tem aktivirali.

Skratka, socialni kapital ne more nastajati, če posamezniki in skupine nimajo dostopa do virov, s katerimi bi si lahko zagotovili družbeni ugled, status in moč. Zaradi pomanjkanja dejavnosti, večje socialne izoliranosti in zaprtosti v majhna družinska omrežja so stari bolj osamljeni, izolirani, manj zmožni dosegati soglasja, bolj nezaupljivi in pasivni: »Nezadovoljstvo se kopiči, razvija se splošno nezaupanje, kar se pozna v zavračanju ali sovraštvu do tistih, ki so označeni s predsodki in vzorci« (Dragoš in Leskovšek 2003, 60).

V tem momentu pride do izraza element socialnega kapitala kot kolektivne dobrine, ki je koristen za celotno skupnost in omogoča akterjem vpliv na javne zadeve. Zaradi tega so pomembna omrežja, po katerih se pretakajo informacije, materialni viri in vzajemna emocionalna opora. Takšne mreže, kot smo videli, omogočajo posameznikom in skupinam, da se aktivirajo in jim pomagajo pri opolnomočenju.

V razmerah slabe dostopnosti do skupnostnih dobrin, torej šibke socialne države, bo socialni kapital še naprej pomagal vzdrževati položaje tistih z višjo družbeno močjo, medtem ko bodo potenciali socialnega kapitala za ranljivejše skupine ostajali neizkoriščeni, njegovi pozitivni vplivi na posameznike in družbo kot celoto pa spregledani.

4 Sklep

Problem preučevanja starih je v tem, da so stari kot subjekt preučevanja zelo heterogena skupina. Kot velja za vse starostne skupine, se razlikujejo po izobrazbi, spolu, razredu in etniji. Nekateri so zdravi in aktivni, drugi pa bolehnii in pasivni. Nekateri se dejavno vključujejo v javno življenje, spet drugi so se umaknili ali pa so bili odrinjeni v zasebnost. Pogled v socialno zgodovino nam je pokazal, da se ugled starih spreminja v različnih zgodovinskih obdobjih. Kljub temu se je za vsa zgodovinska obdobja pokazalo, da je njihov ugled odvisen od ekonomskega statusa, kulturnih in socialnih imaginarijev ter njihove fizične prisotnosti oziroma deleža v populaciji. Predstave o starosti so izjemno ambivalentne.

Danes v socialnih imaginarijih prevladuje negativna stereotipizacija stare populacije, ki stare označuje kot betežne in izčrpane, izven koraka s časom in odvisne od pomoči drugih. Družba v njih ne vidi več koristi, še več, pogosto jih slika kot grožnjo državi blaginje in vse večje breme tako za posamezne člane družin kot za državne institucije, ki naj bi zanje skrbele. Na stare se gleda kot na marginalizirano skupino, ki je v družbi zaradi fizičnih znakov staranja močno vidna in hitro označena. Zanje velja, da jih je z lahkoto identificirati (vidni znaki staranja), da se jim vnaprej pripisuje pasivnost, odvisnost, togost, pogosto tudi senilnost, čuječnost, slabše umske sposobnosti, neučinkovitost, ozkoglednost, nezmožnost sledenja glavnemu toku družbe in seksualno, če že ne fizično nepriljavčnost (Williamson in drugi 1980, 127). Čeprav je omenjeno pripisovanje negativnih značilnosti *a priori* sporno, ne moremo izključiti, da našteje predstave veljajo vsaj za nekatere, predvsem stare iz nižjih družbenih razredov.

V zadnjih letih se vse pogosteje pojavlja diskurz o kakovostnem, aktivnem staranju, ki ga zagovarjajo socialni gerontologi. Slednji so napadli prepričanje, da je starost bolezen, in skušali razširiti nove vedenjske norme, povezane »s starostno pogojenim vedenjem ter z njim povezanimi obredi prehoda v bolj tradicionalnem in domnevno statičnem konceptu brezlične in nediferencirane starosti. En vidik oglaševanja pozitivne in družbeno diferencirane starosti je vedno večje zanimanje za življenje vitalnih in aktivnih starejših – tistih, ki jim pravijo mladi-stari. (Featherstone in Hepworth 1995, 31). Prav te pa se skuša preko raznih tržnih prijemov spremeniti v potrošnike in s pomočjo medikalizacije v paciente. Pozitiven pogled na

staranje podpirajo tako oglaševalski kot farmakološki poslovni subjekti. Aktivno staranje pomeni podaljševanje življenjskega stila srednjih let v poznejše življenjsko obdobje.

V orisu družbene moči starih, ki smo jo ocenjevali preko socialnega kapitala, smo ugotovili, da zaradi majhnih, močno povezanih, družinskih in sosedskih omrežji večina nima več toliko družbene moči, kot so jo imeli v srednjih letih. Slednje je povezano z izgubo stikov s sodelavci po upokojitvi, manjšo mobilnostjo in težavami pri ohranjanja intenzivnih stikov z velikim številom ljudi, kar je morebiti posledica pomanjkanja energije, lahko pa se število stikov zmanjša tudi iz subjektivnih razlogov zaradi naraščajoče potrebe po pozitivni samoti, in zaradi naravnega manjšanja omrežji, ki je posledica postopnega odmiranja članov omrežja v najvišjih starostnih skupinah. Manjše število šibkih vezi in manjša socialna omrežja zmanjšujejo potencial za kolektivno organiziranje in kažejo na relativno družbeno nemoč starih. Vseeno pa najverjetneje obstaja nekaj vplivnih posameznikov, ki skoraj do smrti vzdržujejo velika socialna omrežja. Najverjetneje gre za isto skupino, ki tudi razpolaga z večjo ekonomsko in politično močjo, saj se različne vrste kapitala medsebojno oplajajo.

Ocenjevanje ekonomske moči starega dela populacije je zelo kompleksno in težavno, saj je veliko podatkov težko dostopnih. Pri poskusu orisa ekonomske moči starih v Sloveniji smo si pomagali z raznolikimi viri, kot so prejemki iz pokojnin, plače zaposlenih po 65. letu starosti v javnem sektorju, Ginijevim koeficientom neenakosti, stopnjo tveganja revščine med starimi, razpoložljivim dohodkom glede na ekvivalentnega člana gospodinjstva starejšega od 65. let in povprečno vrednostjo lastništva nepremičnin. Slednje je potrdilo tezo, da se premoženje v Sloveniji stara. Pokazalo se je tudi, da zaradi odsotnosti dolge kapitalistične tradicije generacijske neenakosti še ne dosegajo tako velikih razsežnosti in da obstajajo močni generacijski ekonomski tokovi solidarnosti, ki potekajo v smeri od starih proti mladim, najpogosteje v obliki daril približno deset let pred smrtjo. Iz prejemkov od pokojnin zaradi močne redistribucije v prvem pokojninskem stebru in zakonsko omejene višine pokojnin navzgor ne moremo sklepati o ekonomski moči stare populacije. Ginijev koeficient neenakosti opozarja, da so največje neenakosti ravno med najstarejšimi, na kar kažejo tudi podatki glede razpoložljivega dohodka starejših in povprečnih plačah zaposlenih v javni upravi po doseženem 65. letu. Teh je sicer le 0,3 odstotka, vendar so njihove plače mnogo višje od povprečne, iz česar sklepamo, da se za kasnejšo upokožitev odločajo bolj izobraženi kadri na višjih položajih v javni upravi. Podobno v spodnjem kvintilu po razpoložljivem dohodku najdemo skoraj še enkrat več starih kot v zgornjem.

Politično moč smo poskusili oceniti posredno skozi politični vpliv stranke Desus, ki naj bi zastopala interese upokoјencev in neposredno skozi starostno strukturo poslancev v državnem zboru. Glede zadnjih smo ugotovili, da je njihov delež naraščal do prvih predčasnih volitev leta 2011, nato pa začel padati. Slovenski Državni zbor je imel najvišji delež, 27 odstotkov starejših od 60 let ob koncu mandata 2008-2011. Sprememba v trendu je lahko posledica naravnega procesa staranja prve generacije poosamosvojitvenih slovenskih politikov, lahko pa odraža željo po spremembi, ki jo vse glasneje izraža vse večji del slovenske populacije. Podatki o spreminjanju starostne strukture državnega zbora so vsekakor zanimivi, vendar nam ne povejo dosti o politični moči stare populacije. Več smo si obetali od analize geneze stranke Desus. Ugotovili smo, da je stranka Desus v slovenski politiki vplivna stranka, brez katere je skoraj nemogoče sestaviti koalicijo. Prav tako njena moč v zadnjem obdobju raste, saj so imeli na zadnjih državnozbornih volitvah že deset poslanskih mest. Toda podatki o volilnih preferencah starih so pokazali, da stari večinoma volijo druge stranke: le dobrih 15 odstotkov jih je na volitvah leta 2008 in 2011 po podatkih Slovenskega javnega mnenja volilo Desus. Torej, tudi če predpostavljamo, da posredno skozi vpliv stranke Desus raste vpliv njenih volilcev, ti še vedno predstavljajo manj kot petino vseh starih volilcev v Sloveniji.

Na podlagi orisa ekonomske, politične in družbene moči stare populacije v Sloveniji ne moremo zadovoljivo sklepati o realni moči starih pri nas. Verjetno za manjši del ekonomsko in politično močnejšega dela stare populacije stereotipi o nemočnih, odrinjenih in betežnih starih ne veljajo, medtem ko za ekonomsko, politično in družbeno najšibkejšo polovico velja ravno obratno: ko govorimo o njihovem ekonomskem statusu, se zdi, da jih družba vidi kot povsem drugo, nepotrebno, neuporabno in usmiljenja vredno vrsto, »kajti če je vse, kar mora posameznik čutiti, da je opravil svojo dolžnost do njih, da jim prizna prezira vredno usmiljenje, potem nimajo niti enakih potreb niti občutji kot drugi ljudje. /.../ Ekonomisti in zakonodajalci sprejmejo to kot prikladno zmoto, ko odločijo, da mora breme neaktivnih ležati na ramenih aktivnih, kot da slednji niso potencialno neaktivni in kot da s tem ne bi varovali lastne prihodnosti« (de Beauvoir 1977, 9).

Delež starih v populaciji, ki smo ga dosegli v 21. stoletju, je zgodovinski unikum. Prav tako so tudi prvič stari iz nižjih družbenih razredov postali subjekt splošnega zanimanja in raziskovanja. Vendar pa so z njimi povezani miti in klišeji, ki služijo temu, da se jih kot skupino izolira in spodkopava solidarnost z drugimi skupinami. Od njih se pričakuje, da bodo

zadovoljni s tem, kar imajo ('saj jim že tako ali tako dajemo preveč') in da bodo izkazovali vedrost, za katero ves svet trdi, da jo imajo, s čimer pa se omogoča ignoriranje njihove nesreče (de Beauvoir 1977, 10). Po drugi strani imajo bogati sredstva, da starost in njene tegobe odrinejo čisto na konec svojega življenja. Zanje predstave o onemoglosti, odvečnosti in nevplivnosti ne veljajo. Če torej za bogate, ekonomsko, politično in družbeno vplivne posameznike negativne podobe ne veljajo, govorimo o selektivno-negativni družbeni konstrukciji starosti. Zato bi bilo nujno, da prepoznamo starost kot edinstveno življenjsko obdobje in se upremo starostni segregaciji tako v družini kot v družbi. Zaključimo lahko z mislijo Simone de Beauvoir, ki pravi da dehumanizirana starost kaže, da moramo sistem in vso civilizacijo na novo premisliti, kar je tudi razlog, da se o tem problemu ne govori (de Beauvoir 1977, 13-14).

5 Literatura

1. AJPES. 2015. *Delež ustanoviteljev starejših od 65 let, ki imajo nek delež v poslovnem subjektu v poslovnem registru Republike Slovenije po stanju na dan 25.8.2015*. Ljubljana: interno gradivo.
2. De Balzac, Honore. 1962. *Oče Goriot*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
3. De Beauvoir, Simone. 1977. *Old Age*. New York: Penguin Books.
4. Bengston, L. Vern in K. Warner Schaie, ur. 1999. *The Handbook of Theories of Aging*. New York: Springer Publishing Company.
5. Cumming, Elaine in William E. Henry. 1961. *Growing Old: The Process of Disengagement*. New York: Basic Books.
6. Dragoš, Srečo in Vesna Leskovšek. 2003. *Družbena neenakost in socialni kapital*. Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.
7. Državni zbor. 1996. *Poročilo o delu državnega zbora v mandatnem obdobju 1992-1996*
Dostopno prek: <https://www.dz-rs.si/wps/portal/Home/deloDZ/Publikacije/PorocilaDZ> (25. avgust 2015).
8. Državni zbor. 2000. *Poročilo o delu državnega zbora v mandatnem obdobju 1996-2000*
Dostopno prek: <https://www.dz-rs.si/wps/portal/Home/deloDZ/Publikacije/PorocilaDZ> (25. avgust 2015).
9. Državni zbor. 2004. *Poročilo o delu državnega zbora v mandatnem obdobju 2000-2004*
Dostopno prek: <https://www.dz-rs.si/wps/portal/Home/deloDZ/Publikacije/PorocilaDZ> (25. avgust 2015).
10. Državni zbor. 2008. *Poročilo o delu državnega zbora v mandatnem obdobju 2004-2008*
Dostopno prek: <https://www.dz-rs.si/wps/portal/Home/deloDZ/Publikacije/PorocilaDZ> (25. avgust 2015).
11. Državni zbor. 2011. *Poročilo o delu državnega zbora v mandatnem obdobju 2008-2011*
Dostopno prek: <https://www.dz-rs.si/wps/portal/Home/deloDZ/Publikacije/PorocilaDZ> (25. avgust 2015).

12. EUROSTAT. 2015a. *Expenditure on pensions*. Dostopno prek: <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&pcode=tps00103&language=en> (25. avgust 2015).
13. EUROSTAT. 2015b. *Pension expenditure projections*. Dostopno prek: <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&pcode=tsdde520&language=en> (25. avgust 2015).
14. Featherstone, Mike in Andrew Wernick. 1995. Introduction. *V Images of Aging: Cultural Representations of Later Life*, ur. Featherstone, Mike in Andrew Wernick. 1-18. London in New York: Routledge.
15. Featherstone, Mike in Mike Hepworth. 1995. Images of Positive Aging: A Case Study of Retirement Choice Magazine. *V Images of Aging: Cultural Representations of Later Life*, ur. Featherstone, Mike in Andrew Wernick. 29-47. London in New York: Routledge.
16. Field, John. 2003. *Social capital*. London: Rutledge.
17. Fischer, D. H. 1977. *Growing Old in America*. New York: Oxford University Press.
18. Gerdina, Tomaž. 2009. Strah pred starostjo in smrtjo. *VIVA*. Dostopno prek: <http://www.viva.si/Psihologija-in-odnosi/3047/Strah-pred-starostjo-in-smrtjo> (25. avgust 2015).
19. Gerdina, Otto, Neža Kričaj, Andrej Kreča in Matija Šušnik. 2013. *Vpliv medikalizacije in razsežnosti medijskega konstrukta na primeru odvisnosti od internetne pornografije*. Dostopno prek: www.fdv.uni-lj.si/docs/default-source/katedra-as/internetna-pornografija.pdf?sfvrsn=0 (25. avgust 2015).
20. Goffman, Erving. 2008. *Stigma: zapiski o upravljanju poškodovane identitete*. Maribor: Aristej.
21. Gonzales, B. Mary Karrene. 2011. *Theories of Aging*. Dostopno prek: <http://www.scribd.com/doc/77427277/Theories-of-Aging#scribd> (25. avgust 2015).
22. Granovetter, S. Mark. 1973. The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*. 78 (6): 1360-1380.

23. GURS. 2015. *Register nepremičnin*, julij 2015. Ljubljana: interno gradivo.
24. Hafner Fink, Mitja, Brina Malnar, Slavko Kurdija, Samo Uhan in Janez Štebe. *Slovensko javno mnenje 2013: Mednarodna raziskava Nacionalna identiteta, mednarodna raziskava Razumevanje vloge državljana in Ogledalo javnega mnenja*. Datoteka podatkov. Slovenija, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, 2013. Slovenija, Ljubljana: Univerza v Ljubljani.
25. Hareven, K. Tamara. 1995. Changing Images of Aging and the Social Construction of the Life Course. *V Images of Aging: Cultural Representations of Later Life*, ur. Featherstone, Mike in Andrew Wernick. 119-134. London in New York: Routledge.
26. Helman, G. Cecil. 2005. Cultural aspects of time and ageing. *EMBO reports*, 6 (1): 54–58.
27. Hlebec, Valentina, Tina Kogovšek, Barbara Domajnko in Majda Pahor. 2009. Kako misliti, opazovati in razumeti omrežja starejših ljudi. *V Starejši ljudje v družbi sprememb*, ur. Valentina Hlebec. 153-168. Maribor: Aristej.
28. Hojnik-Zupanc, Ida. 1997. Uravnovešeno staranje kot izziv (post)moderne družbe. *Družboslovne razprave*. XIII (24/25): 49-58.
29. Hrast, M. Filipovič. 2009. Pomen lokalne skupnosti in sosedov v življenju starejših: spremembe v zadnjih 20 letih. *V Starejši ljudje v družbi sprememb*, ur. Valentina Hlebec. 15-44. Maribor: Aristej.
30. Iglič, Hajdeja. 1988. Egocentrične socialne mreže. *Družboslovne razprave*. 5 (6): 82-93.
31. Jelušič, Ljubica, Malnar, Brina in skupina. *Slovensko javno mnenje 2005/2 Nacionalna in mednarodna varnost (CRP Znanje za varnost in mir) in Mednarodna dovolilna raziskava*. Datoteka podatkov. Slovenija, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij. Ljubljana: Univerza v Ljubljani.
32. Katz, Steven. 1995. Imagining the Life-Span: From Premodern Miracles to Postmodern Fantasies. *V Images of Aging: Cultural Representations of Later Life*, ur. Featherstone, Mike in Andrew Wernick. 61-75. London in New York: Routledge.
33. Kolarič, Zinka, Tatjana Rakar in Anja Kolarič Mrak. 2009. Slovenski sistem blaginje v procesu postopnega spreminjanja. *V Starejši ljudje v družbi sprememb*, ur. Valentina Hlebec. 45-76. Maribor: Aristej.

34. Kump, Nataša in Nada Stropnik. 2009. Socialno-ekonomski položaj starejšega prebivalstva. V *Starejši ljudje v družbi sprememb*, ur. Valentina Hlebec. 77-94. Maribor: Aristej.
35. Kurdija, Slavko, Brina Malnar, Samo Uhan, Mitja Hafner Fink in Janez Štebe. *Slovensko javno mnenje 2010: Evropska družboslovna raziskava*. Datoteka podatkov. Slovenija, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij 2011. Slovenija, Ljubljana: Univerza v Ljubljani.
36. Lasch, Christopher. 1979. *The Culture of Narcissism: American Life in An Age of Diminishing Expectations*. New York in London: W. W. Norton & Company.
37. Loeckenhoff, E. Corinna in skupina. 2009. Perceptions of Aging Across 26 Cultures and Their Culture-Level Associates. *Psychology and Aging*. 24 (4): 941–954.
38. Lundgreen, Anna Sofia in Karin Ljuslinder. 2011. 'The Baby-Boom is Over and the Aging Shock Awaits': Populist Media Imagery in News-Press Representations of Population Aging. *International Journal of Aging and Later Life*. 6 (2): 39-71.
39. Montanari, Massimo. 1998. *Lakota in izobilje*. Ljubljana: Založba/ *cf.
40. OECD. 2013. *Average effective age of retirement versus the official age, 2007-2012a*. Dostopno prek: www.oecd.org/els/emp/Summary_2012_values.xls. (25. avgust 2015).
41. Ofstad, Harald. 1989. *Our Contempt for Weakness: Nazi Norms and Values - and Our Own*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
42. Pickett, Kate in Richard Wilkinson. 2012. *Velika ideja: zakaj je enakost boljša za vse*. Novo mesto: Penca in drugi.
43. Piketty, Thomas. 2014. *Capital in the Twenty-First Century*. London: The Belknap Press of Harvard University Press.
44. Portes, Alejandro in Julia Sesenbrenner. 1993. Embeddedness and Immigration: Notes on the Social Determinants of Economic Action. *American Journal of Sociology*. 98 (6): 1320-1350.
45. Rener, Tanja. 1997. Rastoča manjšina. *Družboslovne razprave*. XIII (24/25): 40-48.

46. Rose, M. Arnold in Peterson A. Warren. 1965. *Older People and Their Social World*. Davis. Philadelphia.
47. Shakespeare, William. 1969. Kakor vam drago. *V Zbrana dela*. Ljubljana: DZS.
48. SURS. 2013. *Kazalniki dohodka in revščine, Slovenija 2013*. Dostopno prek: <http://www.stat.si/StatWeb/glavnanavigacija/podatki/prikazistaronovico?IdNovice=6490>. (27.8.2015)
49. SURS. 2015a. *Raziskovanje o dohodkih in življenjskih pogojih (SILC), 2005-2013*. Ljubljana: interno gradivo. (12.8.2015).
50. SURS. 2015b. *Strukturna statistika plač 2008-2003* Ljubljana: interno gradivo. (17.8.2015).
51. SURS. 2015c. *Statistični register delovno aktivnega prebivalstva (SRDAP)*. Ljubljana: interno gradivo. (17.8.2015).
52. SURS. 2015d. *Kazalniki dohodka in revščine (SILC), Slovenija: metodološko pojasnilo*. Dostopno prek: www.stat.si/statweb/Common/PrikaziDokument.ashx?IdDatoteke=8141 (28.8.2015)
53. SURS. 2015e. *Aktivno prebivalstvo, Slovenija: metodološko pojasnilo*. Dostopno prek: <http://www.stat.si/StatWeb/Common/PrikaziDokument.ashx?IdDatoteke=8138> (29. avgust 2015).
54. Šimenc, Jana. 2011. DR.GOOGLE.com. *Etnolog*. (21): 17-34.
55. Šircelj, Milivoja. 2009. Staranje prebivalstva v Sloveniji. *V Starejši ljudje v družbi sprememb*, ur. Valentina Hlebec. 15-44. Maribor: Aristej.
56. Šlebinger, Mateja. 2012. *Medijske reprezentacije staranja: primer revij Vzajemnost, Naša žena in Zdravje*. Diplomsko delo, FDV.
57. Thane, Pat. 2003. Social Histories of Old Age and Aging. *Journal of Social History*. 37 (1): 93-111.

58. Toš, Niko in skupina: Slovensko javno mnenje 1997/1: *Stališča Slovencev o pridruženju Evropski Uniji*. Datoteka podatkov. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede.
59. Toš, Niko in skupina. *Slovensko javno mnenje 2000/1*. Datoteka podatkov. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede.
60. Tornstam, Lars. 2005. *Gerotranscendence: a developmental theory of positive aging*. Springer publishing Company, Inc.
61. Touzery Hvalič, Simona. 2009. Družinska oskrba bolnih starih družinskih članov. V *Starejši ljudje v družbi sprememb*, ur. Valentina Hlebec. 109-124. Maribor: Aristej.
62. Vigarello, Georges. 1999. *Čisto in umazano: telesna higiena od srednjega veka naprej*. Ljubljana: Založba/ *cf.
63. Warren, E. Mark. 2001. *Democracy and Association*. New York: Princeton University Press.
64. Williamson, John B., Linda Evans, and Anne Munley, ur. 1980. *Aging and Society*. 1-23, 120-146. New York: Holt, Rinhart and Windston Press.
65. ZPIZ-2. 2015 *Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju*. Ur. l. RS 390/2015. Dostopno prek: <https://zakonodaja.com/zakon/zpiz-2/390-clen-postopki-pred-uveljavitvijo-tega-zakona> (25. avgust 2015).
66. Zavod za pokojninsko in invalidsko zavarovanje Slovenije. 2014. *Letno poročilo 2014*. Dostopno prek: <http://www.zpiz.si/cms/?id=2&inf=69> (25. avgust 2015).